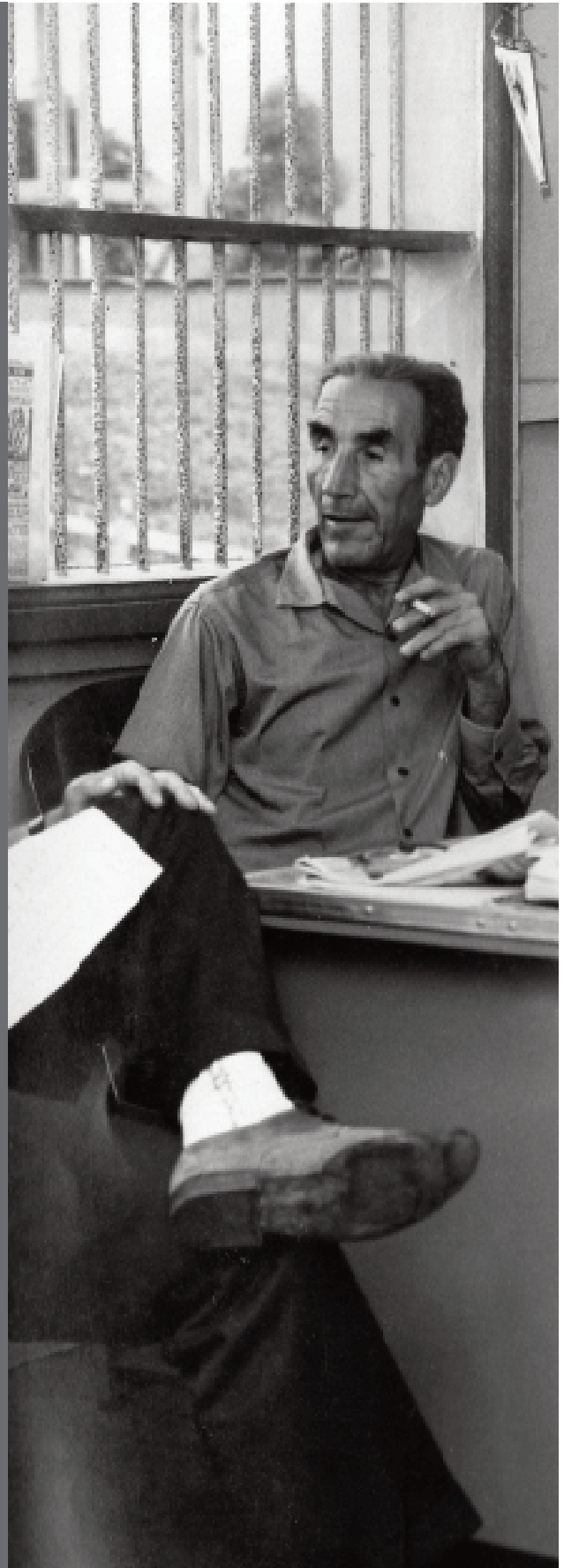

**Els Cano: història
d'una família
anarquista
a l'Hospitalet**

Eric Gil Meseguer

Els Cano: història d'una família anarquista a l'Hospitalet

Enric Gil Mesequer
Periodista i historiador

No és habitual trobar, en els informes personals franquistes realitzats a l'Hospitalet, una frase com la que il·lustra el de Lluís Cano Pérez, important líder de l'anarcosindicalisme a l'Hospitalet durant la dècada de 1930. Dintre de l'expedient obert a Lluís Cano que es conserva a l'Arxiu Municipal de l'Hospitalet, hi ha una nota manuscrita redactada l'any 1940 per un guàrdia municipal i basada en els testimonis de dos ciutadans, on diu que Lluís Cano "*fue el criminal más grande que la Historia de Hospitalet tiene en su haber*".¹ Dubto que el funcionari escrivís aquesta frase per guarnir amb prosa dramàtica el text del seu ofici, potser un dels dos testimonis la devia dir així i li va quedar gravada... Més de 70 anys després, la frase pot donar peu fins i tot a un somriure, però també és cert que durant anys en el record de molta gent el nom de la família Cano lligat a aquella dècada de 1930 s'associava amb la part més compromesa però també més problemàtica del món anarquista a Catalunya.

L'actuació de Lluís Cano i la seva responsabilitat en fets que formen part d'una època transcendent en la Història de Catalunya s'ha difuminat amb el pas del temps. Abans d'investigar sobre la seva figura només podíem intuir el seu pas pels esdeveniments d'aquells anys, un fet estrany si sabem que Lluís Cano va tenir responsabilitats de Govern a l'Ajuntament de l'Hospitalet com a regidor, primer de Defensa i després de Governació, i també al sindicat CNT. És curiós, en aquest sentit, que fins i tot dècades després, ja en plena democràcia, alguns testimonis directes no volguessin entrar en detalls... Ni el pas del temps havia permès aixecar segons quins vels al voltant d'aquestes persones.²

La figura de Lluís Cano arrossega una ombra de controvèrsia difícil de clarificar. El mateix podem dir de bona part de la seva família. Durant la República i la Guerra Civil dos

¹ Informe personal de Lluís Cano Pérez, demanat pel jutge instructor del Jutjat Militar de Sant Feliu de Llobregat l'any 1940 i que es conserva a l'Arxiu Municipal de l'Hospitalet.

² A tall d'exemple, el testimoni fet en la dècada de 1980 pel també regidor a l'Ajuntament de l'Hospitalet durant la Guerra Civil Gaietà Ripoll Masdeu (UGT i PSUC). L'historiador Joan Camós el va entrevistar l'any 1983, de tornada del seu exili americà, i la transcripció d'aquella entrevista fa referència als "Canos", com ell anomenava de forma conjunta la família. De tots ells, el més 'suau' que va dir és que "eren un desastre". Tot i això, Ripoll no va fer cap acusació, només es va referir molt vagament a un dels afers que comentaré més endavant, el de Roldán Cortada.

dels germans Cano, Enric i el mateix Lluís, foren processats. L'Enric seria condemnat, en canvi no hem trobat cap sentència condemnatòria del seu germà gran. El paper d'aquest durant la guerra té claroscurs que prenen un matís més crític o menys en funció de la font que consultem. A la vegada que esbrinem la seva història, la família de Lluís Cano (entesa aquí de forma molt àmplia) ens servirà per visitar la cara més activa de l'anarquisme a l'Hospitalet i rodalia en les dècades de 1920 i, especialment, 1930.

UNA FAMÍLIA D'ALMERIA

Nascut a Serón (Almeria) l'agost de 1904, Lluís Cano Pérez³ serà el gran dels cinc germans i germanes d'una família que, al seu poble, se la coneix amb el malnom dels 'Calores'. Pares i fills es traslladen a Catalunya cap al 1920 o 1921. En aquell moment ja havien nascut en Lluís, que devia tenir entre 15 i 16 anys; en Joan (nascut el 1906), en Josep (conegut per Pepe en l'àmbit familiar i nascut el 1914), i el més petit fins al moment, l'Enric (1917). Els pares decideixen marxar a Catalunya tot fugint del treball a les mines, que pensaven que seria el que els hauria estat reservat als seus fills en aquella zona d'Andalusia. Un paisatge, aquest de l'emigració cap a Catalunya, ben habitual en les primeres dècades del segle xx. Més endavant, l'any 1923, encara naixeria a Barcelona una última germana, l'Aurèlia.

La vida a Barcelona tampoc no serà fàcil per a la família Cano. Quan arriben d'Almeria, els Cano s'instal·len al barri de Sants, lloc obrer per excel·lència a tocar dels barris hospitalencs de la Torrassa i Collblanc, i zona tota ella d'important activisme anarquista. I arriben en ple període de l'anomenat Pistolerisme, "l'episodi històric, que comença vers el 1917 i acaba el 1923, i que el podem definir com l'enfrontament armat entre grups més o menys lligats als sindicats obrers, bàsicament l'anarquista CNT, i grups afins a la burgesia: les forces de l'ordre, grups parapolicials o sindicats reaccionaris" (DOMÍNGUEZ, 2011: 89). En els darrers mesos del 1917, en un clima de molta tensió social a Catalunya marcat per una vaga general, patrons i obrers van donar un pas més enllà en l'enfrontament que marcava la lluita de classes: van començar a utilitzar les armes els uns contra els altres en fets puntuals que acabarien abocant a una espiral sense control: "l'odi entre les classes i els grups ideològics era proporcional a la misèria dels pobres i l'arrogància dels rics" (DOMÍNGUEZ, 2011: 89). El continu format pels barris barcelonins de Sants i la Bordeta i els barris hospitalencs de Collblanc, la Torrassa i Santa Eulàlia foren protagonistes destacats d'aquests episodis violents en aquells anys.⁴

³ Una part important de les informacions sobre Lluís Cano i la seva família prové de les memòries inèdites de la seva cunyada María Martínez Sorroche, germana de la seva dona Encarna, i dels contactes amb el fill d'aquella, Fredy Martínez (nebot de Lluís Cano) que ha estat qui, des de França, m'ha facilitat força materials en successius correus electrònics durant els darrers anys. María Martínez va morir a finals de l'any 2010 i Fredy viu a cavall entre França i Senegal. Agraïxo la seva amabilitat de facilitar-me aquesta gran quantitat d'informació.

⁴ Vegeu l'article de Manuel DOMÍNGUEZ "El pistolerisme a l'Hospitalet" (citats a la bibliografia).

Aquests grups d'acció no eren ben vistos per tothom dins del món anarquista. Un sector moderat de la CNT clamava contra aquells dels seus membres que utilitzaven la violència armada. En canvi, una part del sindicat, vinculada especialment als sectors de l'aigua, del tèxtil i del metall, va iniciar l'espiral en acceptar l'oferiment de grups de sindicalistes per actuar de forma violenta en els conflictes socials. A aquests atemptats obrers va seguir la repressió dels aparells judicial i policial i, més tard, quan aquests es mostraren insuficients, els patrons van canalitzar la seva violència sota la pantalla del seu Sindicat Lliure, organització creada a propòsit i contraposada al Sindicat Únic que aplegava els obrers amb més consciència de classe. Dins del Lliure, per suposat, també s'amagaven grups violents armats.

El cop d'Estat del general Miguel Primo de Rivera l'any 1923 posaria fi de forma radical a la violència desfermada entre els dos bàndols. De fet, només va ser un ajornament perquè, quan els militars van abandonar el poder al final d'aquella dècada, els conflictes no trigaren a ressorgir. Els nous sindicalistes joves que s'apropen en tots aquests anys al prohibit moviment anarquista entren en contacte amb els sindicalistes experts i clandestins, coneixen les seves experiències i aprenen d'elles. En el nostre cas, tots viuen "en un radio de menos de un kilómetro a la redonda. Cuatro calles cobijan a estos hombres y siguen llegando familias de inmigrantes que engrosan el grupo: los cinco hermanos Cano (todos anarquistas)..." (MARÍN, 2002: 182). L'experiència acumulada pels veterans de la lluita dels anys anteriors va marcar l'esdevenir de l'anarquisme en les dècades de 1930 i 1940. Els joves recolzen els uns en els altres formant grups d'afinitat, sobretot a partir de la segona meitat de la dècada de 1920. A partir del 1927 els grups es coordinaran a nivell nacional tot creant la FAI. En aquests grups, que combinen ideals i amistat, tant es podien practicar activitats culturals i socials com exercir l'acció directa... D'exemples propers podem citar grups com Verdad i Afinidad, a Collblanc-la Torrassa, Brazo y cerebro, a cavall entre aquests dos barris i el proper de Sants, o Los Novatos, al barri Centre de l'Hospitalet.

Cal equilibrar aquesta versió de l'anarquisme amb la visió que alguns historiadors del moviment han reivindicat. Escriu al respecte Dolores Marín: "Ya es hora de desterrar la imagen estereotipada de los anarquistas o de los confederales como personas primitivas e impetuosas. Al contrario, su labor de autodidaxia obrera no tuvo comparación en su época y su cultura, por la que trabajaron intensamente" (MARÍN, 2010: 257). Marín reivindica la feina d'individus i grups afinitaris, sovint oblidats en benefici d'altres fonts a l'hora d'escriure la història del moviment, i també la tasca feta a través d'ate-neus, grups excursionistes o naturistes, publicacions, cooperatives, etcètera.

D'altra banda, també cal mencionar l'anomenat "mite de la Torrassa", exposat per historiadors com Joan Camós i que, en essència, adverteix de la simplificació que suposa identificar el barri de la Torrassa amb l'anarquisme, la violència i gent incontrolada. A aquesta imatge, diu Camós, ha contribuït la identificació de grups del Baix Llobregat i les seves accions violentes (especialment durant la Guerra Civil) amb gent de la Torrassa perquè "d'alguna manera tothom es vol treure els morts de sobre i, fàcilment, acusar els d'altres pobles d'haver fet les barbaritats" (CAMÓS, 2009: 82).

En el cas que ens ocupa, podem destacar d'una banda l'afany de formació que sembla haver impulsat els germans Cano: tots tindran un ofici. Lluís va haver de treballar al port de Barcelona a partir dels 16 anys, però al mateix temps va tenir l'oportunitat d'estudiar a l'Escola Industrial, on es va formar com a manobre i va aprendre dibuix tècnic. Sembla ser que, més endavant, al sector de la construcció s'obriria camí com a especialista en la part de les cuines. També els seus germans aprendrien un ofici. Joan, que inicia la dècada del 1930 amb 24 anys, és electricista; Josep/Pepe, cap a mitjan d'aquella dècada ja havia superat els 20 anys i era mecànic, i Enric tot just tenia 17 anys quan va començar a treballar de venedor en una sastreria de Barcelona, l'any 1934.

D'altra banda, la historiadora Dolors Marín cita en aquest punt les publicacions de l'anarquista Joan Casajuana:⁵ *"Durante el día —escriu Casajuana— nuestras diferentes ocupaciones nos tenían alejados; pero ¡ah, las noches! Éstas eran nuestras. Después de cenar corríamos al sindicato. La palmada al hombro y el '¡Hola, Floreal' o el '¡Hola, Luis!'"* (MARÍN, 2002: 181). Aquest Luis és el nostre Lluís Cano. En aquell ambient eminentment obrer, el primogènit de la família Cano aviat va militar en les Joventuts Llibertàries, la CNT (on arribarà a ser un dels dirigents del ram de la construcció a Catalunya) i la FAI. Els seus germans el seguiran per aquest camí, igual que la seva dona i alguns dels germans d'aquesta.

LA FAMÍLIA EXTENSA

El 1931, amb 27 anys, Lluís Cano s'ajunta amb una altra emigrada del seu poble, Encarna Martínez Sorroche, que pertanyia a una família de Serón coneguda com els 'Patitas'. Nascuda el 1909, Encarna tenia quatre germans i germanes més, dels quals cal destacar la María (1914) i en Rogeli (1916?) perquè tindran un paper important en aquesta investigació. Encarna i els seus germans havien quedat orfes de pare el 1918. El 1924 es van veure obligats també a deixar el seu poble d'Almeria per motius econòmics. Van emigrar a França en busca de millors perspectives de subsistència. Viurien i treballarien a la rodalia de Lió durant un parell d'anys. Van retornar a Espanya cap al 1926, recalant també al barceloní barri de Sants. Des d'allà, l'Encarna va freqüentar els barris de la Torrassa i Collblanc, a l'Hospitalet. És en aquesta geografia urbana on va prendre contacte amb el món de l'anarquisme i on coneixeria el seu futur company, Lluís Cano, i molts d'altres anarquistes.

Ja casats, l'any 1931 Lluís i Encarna van viure inicialment al barri de Sants, però cap a finals de 1932 es van traslladar al proper barri de la Torrassa, on van llogar un pis junt amb una altra parella.⁶ També Joan Cano, germà de Lluís, viuria aquests anys a

⁵ Sastre, músic i professor. Seria l'organitzador de la proclama del Comunisme Llibertari a l'Hospitalet l'any 1933, i també regidor d'Ensenyament durant la Guerra Civil.

⁶ Una mobilitat ben habitual en aquells anys. La gent tenia poc assumida la frontera administrativa entre l'Hospitalet i Barcelona, a tocar de Sants, Collblanc i la Torrassa, fins al punt que

l'Hospitalet amb la seva dona i els seus fills. La resta de les famílies de Lluís i Encarna seguirien vivint a Sants, la majoria fins a la fi de la guerra, i a més ara ho farien sota el mateix sostre.

En ser el germà gran, i malgrat que els seus pares eren amb ells, Lluís Cano havia estat el punt de referència de tota la seva família. Moltes vegades també serà el seu valedor econòmic. I seguirà exercint aquest paper quan ja visqui amb l'Encarna.⁷ També es va convertir en aquests anys en un membre molt estimat de la família de la seva dona, especialment dels seus germans més joves, Rogeli i Maria, per als quals Lluís es va convertir en el pare que havien perdut. Maria, en les seves memòries recordava que el seu cunyat "se ocupó de Rogelio, lo apuntó en la escuela industrial y lo ayudó para hacer sus deberes. Así obtuvo un diploma de electricista. En cuanto a mí, se convirtió en mi mentor respecto a las ideas libertarias. Yo conocía el sindicalismo desde la huelga de la fábrica de la seda de El Prat de la que fui despedida. A pesar de mis 14 años, aprendí mucho en las asambleas y en el comité de huelga, y Luis siguió trabajando en este terreno."⁸ Naturalmente, acabé frecuentando las Juventudes Libertarias, pese a la gran oposición de mi madre" (MARTÍNEZ, 2003). Cal suposar que Lluís també devia exercir aquest paper de guia ideològic amb els seus germans.

La família Cano estava imbuida de l'ideari anarquista, si més no els fills. De ben segur que tenien tractes amb els membres dels diversos grups afinitaris que coexistien a Sants i l'Hospitalet en aquells anys. Però el cas dels germans Cano potser és un xic especial en aquest sentit. No tinc constància que cap d'ells pertanyés a algun grup concret dels afiliats a la FAI, però no es pot descartar. És clar que, en el fons, potser podríem concloure que ells mateixos conformaven un fraternal grup que res tindria a envejar a qualsevol grup afinitari del moment, recolzat de mica en mica per altres persones que aniran entrant en l'òrbita de la família.⁹ Perquè en aquest escenari el més lògic era que les relacions més personals s'establissin dintre d'aquest ambient, entre companys de militància i de vida. Així, la Maria s'amistança primer amb el Pepe Cano, el germà del seu cunyat. Al poc de començada la guerra ho deixaran estar.¹⁰ Però la Maria ja havia conegut aleshores a qui uns mesos més tard es convertiria en el seu

molts hospitalencs dels dos darrers barris, i també de Santa Eulàlia, pensaven que vivien a Barcelona i no a l'Hospitalet. La vida social en moltes ocasions es feia indistintament en una o altra banda del carrer de la Riera Blanca, que encara avui divideix les dues urbs. En segon lloc, que dues famílies de classe modesta compartissin pis era bastant habitual en aquells anys per tal d'estalviar en les despeses.

⁷ Entrevista amb Helios Cano, fill d'en Lluís, mantinguda al seu domicili el juliol de 2011.

⁸ Si parla de la vaga del tèxtil del 1931, no tenia 14 anys sinó 17, tot i que potser es refereix en genèric als anys anteriors.

⁹ La María Martínez sí que comenta en les seves memòries que formava part d'un grup adscrit a la FAI, però no diu quin. Sí que sabem que es movia en el cercle de l'anarquista Félix Carrasquer.

¹⁰ D'aquesta mena d'endogàmia encara en podríem donar un altre exemple: Àurea (Laura) García Zalona s'amistançarà primer, d'amagat, amb el Pepe Cano (potser quan aquest ho deixa amb la Maria), però acabarà sent la companya del petit dels germans, l'Enric.

company de tota la vida, un altre jove anarquista. Es tracta de Federico Martínez Pérez, nascut a Bagués (Saragossa), l'any 1915. Treballava i es movia des del 1930 entre Hostafrancs, Sants i l'Hospitalet, on aprendria l'ofici de forner. A la seva autobiografia, Maria explica com el va conèixer. La descripció que fa és interessant perquè ens reprodueix uns escenaris i unes formes de relació distintives d'aquell món anarquista: "*Vi a Federico por primera vez durante una noche de elecciones*¹¹ *en la Torrassa, uno de los tres barrios de l'Hospitalet. Estaba con mi hermana Encarna y Luis Cano en un bar en el que muchos compañeros se reunían y estábamos esperando los resultados en la radio. Luis me dijo: 'María, ¿ves a este joven muy delgado? Es un joven activo y valeroso, se puede contar con él para acciones serias'. [...] Compañeros más mayores, que lo estimaban mucho, me informaron.*" (MARTÍNEZ, 2003).

Federico s'havia fet mestre de pala (l'operari que coïa el pa) en arribar a Barcelona, amb 15 anys. Però en acabar l'aprenentatge va perdre la feina. En aquell moment ja era membre de la CNT. Més endavant va militar al sindicat a temps complet en el sector del pa, i també va formar part de la FAI.

La descripció que fa la Maria d'aquells anys d'abans de la guerra en relació amb la tasca de Federico és també molt il·lustrativa de l'ambient en què es movien: "*El sindicato luchaba por la aplicación de las convenciones: un obrero por saco de harina. Y si sobraban sacos, se tenía que emplear los obreros parados una vez o dos a la semana. Muchos patronos no aceptaban estas convenciones y tenían que exigirles que lo hicieran. Y como, pese a su juventud, Federico era extremadamente serio, conseguía forzarles. Así, formaron un grupo específico de la FAI, todos eran jóvenes obreros e intelectuales: Fillola, Franco, Pascual, Emilio Guillén, Caparoz, y los demás nombres no los recuerdo.*¹² *Y este grupo lo llamaron Brazo y cerebro*" (MARTÍNEZ, 2003)

El grup, on alguns dels membres eren contraris a l'exèrcit i es negaven a fer el servei militar, executava el que Maria defineix com a operacions clandestines, destinades, segons deduïm del text anterior, a 'convèncer' els empresaris més reticents...

ANARQUISTES DEL SEU TEMPS

Entre 1931 i 1934, els primers anys de la II República, Catalunya i Espanya van viure uns notables canvis que repercutiren en la vida quotidiana. En primer lloc, òbviament, canvis de tipus polític com la recuperació de la Generalitat de Catalunya el mateix 1931, la separació entre Església i Estat, l'aprovació de l'Estatut de Núria (1931), les eleccions al Parlament de Catalunya (novembre de 1931) o les eleccions generals del novembre de 1933 que donaren la victòria a les dretes. Uns canvis que coincidiren amb temps difícils de crisi econòmica (encara s'arrossegaven les conseqüències del crac del 1929) que van provocar enfrontaments socials arreu d'Espanya, amb un fort protagonisme anarcosindicalista.

¹¹ Probablement les del febrer del 1936.

¹² També hi era Ramon Molins (obrer del sector del vidre).

Maig de 1934, a Montjuïc. A sota, a la dreta, Lluís Cano amb la seva filla Angelita; al seu costat, Rogeli Martínez i una noia d'identitat desconeguda. Dempeus, d'esquerra a dreta, Enric Cano, María Martínez, Encarna Martínez amb la seva filla Violeta i, per últim, un noi aragonès allotjat per la família durant la vaga de la CNT a Saragossa i una nena d'identitat desconeguda.

Aquests anys també es caracteritzaren a l'Hospitalet per la duresa de les relacions laborals. La influència de la CNT es va anar estenent fins a ser la força majoritària entre els treballadors hospitalencs. També la UGT hi tenia un cert pes, però molt inferior al del sindicat anarquista. La pressió per aconseguir salaris més justos, els moments de crisi econòmica internacional i l'atur creixent foren els elements que desencadenaren a l'Hospitalet una important dinàmica de conflictivitat, amb vagues i tancaments empresarials. Les detencions i els enfrontaments, en especial després de revoltes i fets conflictius puntuals, estaven a l'ordre del dia. Foren habituals de nou els atemptats contra els patrons i els representants del poder, amb petards, pots de metralla o ampolles inflamables, en la línia marcada per l'experiència del pistolerisme d'una dècada enrere.

L'alternativa revolucionària promoguda aquests anys per la CNT-FAI per acabar amb qualsevol mena d'explotació i instaurar el que denominaven comunisme llibertari tingué un fort ressò a l'Hospitalet. Ja a principis de gener del 1933 es va secundar al Baix Llobregat i a l'Hospitalet una insurrecció general força improvisada que va ser sufocada amb facilitat i seguida per una important repressió i nombroses detencions. El triomf de les dretes en les eleccions generals de novembre del 1933 va accelerar aquest procés revolucionari, que tingué forta incidència a l'Aragó i a la Rioja. A Catalunya, l'Hospitalet seria de nou el focus d'aquesta radicalització, molt més reeixida en aquesta ocasió. Durant quatre dies, del 8 al 12 de desembre de 1933 la ciutat va ser presa pels revolucionaris. Els anarquistes van deixar a les fosques la ciutat la nit del dia 8 després de fer esclatar uns petards a la central elèctrica de la Torrassa, i van aixecar barrica-

des en els diferents barris de la ciutat, però especialment a Collblanc i la Torrassa on es feren forts tot impedit l'entrada de les forces de l'ordre durant quatre dies. Fins al 12 de desembre no es va poder ocupar militarment la ciutat. Es van fer escorcolls per les cases, els camps i les clavegueres en busca d'armes, explosius i bombes, i es van practicar un centenar llarg de detencions. També es va clausurar el local de la CNT i l'Escola Racionalista Ferrer i Guàrdia.

L'any 1933, quan Lluís Cano i Encarna Martínez ja vivien a la Torrassa, com a mínim van participar en els esdeveniments revolucionaris del mes de desembre. Com a conseqüència d'aquests fets Lluís Cano fou perseguit i va viure un breu període de clandestinitat, tot i que no el van arribar a detenir. Durant els dies de repressió posteriors, Maria Martínez va ser testimoni d'un registre al domicili de Lluís Cano i de la seva germana per part de la Guàrdia Civil en busca dels homes i de les seves armes. A l'escena, que ha deixat descrita en les seves memòries, hi són, a més de Maria, la seva germana Encarna i la dona de l'altra parella amb la qual compartien el pis. Els homes, que havien estat advertits de la batuda, per descomptat no hi eren. El registre, segons el relat, no va donar resultats i els guàrdies van marxar amenaçant els homes. Llavors les dones li van confiar a la Maria que les armes es trobaven amagades a dalt al terrat. Per precaució les van treure més tard i les van portar a un altre amagatall.¹³

Pel maig de 1934 a Saragossa s'havia declarat la vaga general. Les famílies catalanes de la CNT allotjaren els infants dels obrers aragonesos en solidaritat, mentre els seus pares tenien les mans lliures per a la protesta.¹⁴ Lluís Cano va participar en l'organització de l'arribada dels fills dels vaguistes a l'Hospitalet. Ells mateixos van allotjar un jove aragonès: es conserva una foto on diversos membres de la família Cano posen al costat d'aquest jove.

Segons el testimoni del seu fill Helios, possiblement en aquests anys a partir de finals de 1933 o principis de 1934, Lluís Cano va treballar, junt amb un altre militant llibertari, en una petita empresa de fabricació de mosaics de la Torrassa; Helios recorda que el pare li havia explicat que en aquells anys havia de treballar d'amagat per les conseqüències que li portava la seva militància i activitat sindicals.¹⁵

COMENCEN ELS PROBLEMES AMB LA JUSTÍCIA

A finals del 1934 va començar la relació de la família Cano amb els jutjats i les presons, una relació que es perllongarà fins al final de la Guerra Civil.

¹³ *Op. cit.* nota 3.

¹⁴ "La vaga general [de Saragossa] tingué un fort ressò a l'Hospitalet, i el dia sis d'aquell mes la ciutat quedà paralitzada per tal de fer-se càrrec dels fills dels vaguistes de l'Aragó", a Diferents Autors. *Història de l'Hospitalet*. L'Hospitalet: CEL'H(1997), p. 175.

¹⁵ *Op. cit.* nota 7.

El germà petit, Enric, malgrat ser el més jove dels nois, seria condemnat i empresonat a mitjan 1935 per la implicació en un atracament amb resultat d'homicidi a la sastreria Maleras, del carrer Hospital, a Barcelona, on treballava. Veiem ara les diferents versions que he trobat del succés, que en el seu moment va aixecar cert enrenou en els cercles anarquistes.

En primer lloc, trobem la versió clarament partidista que el també anarquista hospitalenc Severino Campos Campos va relatar bastants anys després en les seves memòries:¹⁶ *“Sé de un acontecimiento, en las circunstancias que afrontábamos, que si [bien] no se da en el episodio revolucionario, creemos que sí vale la pena por ser un exponente extraordinario de tenacidad excepcional; se trata de que en pleno vigor del gobierno lerrouxista, en Barcelona aparecen, procedentes de Perpiñán, muchos jóvenes hermanos nacidos en una población alicantina llamada Onteniente. Estos muchachos, en Barcelona, la redujeron entre la juventud, aunque carentes completamente de nociones elementales del ideal, de todo se hacía constar que la pasaban mal, y el más jovencito, un día, pistola en mano, entró en una sastrería de la calle del Hospital, pidiendo lo que tuviera. El buen señor empieza a gritarle, intenta pegarle, y el jovencito echa a correr; al tiempo que el dueño de la sastrería desde su puerta empezó a gritar en catalán “¡Agafeu-lo!”. Al joven le detiene un vigilante, le dispara y le atraviesa la mano, y lo detiene. Rápidamente se le instruye proceso y se le condena a muerte; el mayor [dels dos germans] lo comunica a sus padres, y a la madre le faltó tiempo para presentarse en Barcelona, acompañada de unas amistades que había encontrado en la capital [puesto que] hicieron gestiones en Madrid, ya la madre desesperada. A título de rumor, se sabe que el cadalso ya se está montando para ejecutar al jovencito Aranda; se hicieron trámites para comunicarle la pena, y la noticia que le habían dado a garrota [deja] a todos sorprendidos”* (CAMPOS, sd)

El relat de Severino Campos, mestre que en aquells anys també vivia a l'Hospitalet, sembla distorsionat pel pas del temps i per una visió un xic romàntica d'aquells anys i de l'actuació dels joves anarquistes. El seu testimoni quedarà més definit amb altres versions. A les informacions periodístiques de l'època, es relaciona vagament els atracadors amb l'entorn del món anarquista, concretament d'un grup anomenat Faros¹⁷ i de les Joventuts Llibertàries. La policia, a través de la premsa, relacionava aquest entorn amb una onada d'atracs en aquells mesos.¹⁸ En aquesta ocasió, segons les informacions, el grup hauria preparat un d'aquests atracs en la sastreria on tre-

¹⁶ Escrites probablement cap a finals de la dècada de 1980 i encara inèdites. Agraïxo al seu fill Severino Campos Ocaña la seva amabilitat en cedir-me'n una còpia per correu electrònic.

¹⁷ Podria tractar-se de l'Ateneu Llibertari Faros, creat a finals de 1931 o principis de 1932 a Barcelona. Vegeu l'article de Manel Aísa "Faros. Pinceladas de un ateneo libertario", a la revista *Enciclopèdic* n. 27, de 2002, de l'Ateneu Enciclopèdic Popular de Barcelona (en línia a <http://manelaisa.com/34-agrupacion-pro-cultura-faros/articulo-10-faros-pinceladas-de-un-ateneo-libertario/>) [consulta, novembre de 2012].

¹⁸ És cert que en aquells anys diverses notícies a la premsa vinculen persones d'aquest entorn amb atemptats, atracs i detencions per tinença il·lícita d'armes.

ballava l'Enric Cano, al carrer de l'Hospital, a Barcelona, i el va executar al vespre del 15 de desembre de 1934. Durant l'operació, una de les dues persones que van entrar a l'establiment va disparar contra un jove venedor de la botiga, que va resultar ferit greu i que posteriorment va morir. En fugir, els atracadors van disparar també contra perseguïdors i vianants, i cinc d'ells van ser ferits. La policia va detenir un dels dos atracadors, mentre el segon va aconseguir fer-se escàpol.¹⁹

La vinculació de l'atracament amb el món anarquista o amb el grup Faros, però, s'ha de sospesar. Els records de l'entorn d'Enric Cano vinculen el succés a un "atracament alimentari que no tenia res de llibertari",²⁰ com a mínim pel que fa referència a ell. L'apreciació coincidiria amb el comentari de Salvador Campos quan escrivia que eren joves sense nocions elementals de l'ideal i que ho passaven malament. Sobta també comprovar com ni als documents judicials que he trobat del cas ni a les cròniques periodístiques sobre el desenvolupament del judici no es parla en cap moment d'aquesta vinculació dels acusats amb un grup organitzat, ni tan sols amb el món anarquista en general.²¹ Malgrat tot, no oblidem que en aquests anys, entre alguns anarquistes els atracaments per nodrir de fons les activitats dels grups i la supervivència dels seus components eren contemplats com a expropiacions i formaven part de la seva filosofia de vida...

En aquell moment, a causa dels recents Fets d'octubre de 1934, regia la llei marcial i el codi militar. El detingut, Andrés Aranda Ortiz, de 20 anys, va ser considerat autor del tret mortal, jutjat només tres dies després dels fets en un consell de guerra sumaríssim i ajusticiat. El consell de guerra va durar només unes hores i el fiscal va demanar pena de mort. En l'argumentació del fiscal, Francisco Corbella, que va transcriure el cronista de *La Vanguardia* amb una barreja d'estil directe i indirecte, es pot veure clarament que Aranda va pagar la situació d'excepció vigent en aquells moments i, també, el clima de tensió social que es vivia a la Barcelona de la dècada de 1930: "*De un tiempo a esta parte, nuestra patria en general, y especialmente Barcelona, están siendo víctimas de dos terribles azotes, de dos monstruosas plagas del pistolero moderno. De estos atentados de carácter social y de los atracos a mano armada que siempre cuestan la vida a infelices ciudadanos. Sigue el fiscal exponiendo el cuadro que ofrece Barcelona y en general de España entera, víctima de esta clase de delitos. [...] Estamos en un momento álgido en la vida de Barcelona: nuestra paz interior está en peligro. Se declaró el estado de guerra y tenemos en nuestras manos todos los resortes del poder y de la autoridad para restablecer dicha paz conculcada*".²²

¹⁹ *La Vanguardia*, edició del 16 de desembre de 1934, pàg. 35.

²⁰ Comentari per correu electrònic de Fredy Martínez, nebot d'Enric Cano.

²¹ En l'edició de *La Vanguardia* del 27 de desembre de 1934, pàg. 11, s'explica, en relació a les detencions efectuades en aquells dies (on s'inclouen les de l'atracament a la sastreria) que van ser fetes "al hacerse cargo de la Jefatura Superior de Policía don Joaquín García-Grande Villaverde". Dóna la sensació, tal com està redactada la notícia, que el nou cap de policia va voler fer evident la seva incorporació amb una àmplia i ben difosa campanya de detencions en els ambients anarquistes, i tot es va posar sota el mateix paraigües.

²² *La Vanguardia*, edició del 18 de desembre de 1934, pàg. 8 i 9.

El fiscal va finalitzar les seves conclusions amb una molt definitiva al·lusió al debat que devia generar la recent inclusió en l'ordenament jurídic de la pena de mort per a delictes de terrorisme i bandolerisme, amb motiu de la vigència de l'Estat de guerra, ja que la República l'havia abolit totalment dos anys abans: "*...que no se diga por señores del Consejo que la pena solicitada ha sido abolida de la tabla penal de algunos códigos. Hoy —dice— la moderna ciencia penal ha enseñado que dicha pena es imprescindible en toda legislación criminal, y consecuencia de ello es que casi todos los países que la han abolido, la han restablecido ante el notable incremento de la delincuencia*".²³ La defensa que fa el fiscal de la pena de mort sens dubte diu molt de les intencions exemplificadores que devia revestir aquella sentència, potser la primera de mort després dels Fets d'octubre.

L'advocat defensor, el capità Máximo Giménez Labrador, va intentar convèncer el Tribunal que l'atracament va ser per motius de necessitat personal, ja que Aranda no tenia diners per menjar ni per a una medicina que necessitava. A la crònica periodística del judici no s'explicita en cap moment que Aranda pertanyi a un grup anarquista. El defensor va argumentar, tal i com constava en les primeres informacions publicades a la premsa sobre l'atracament, que Aranda no va ser l'autor del tret mortal, sinó que aquest havia estat l'altre atracador fugat i que el testimoni de l'amo de la botiga va estar influenciat perquè acusés Aranda. El més impressionant de tot, però, va ser que el defensor va començar el seu al·legat "*rogando al Tribunal que se haga cargo del escaso tiempo que ha tenido para preparar su defensa, máxime dada la gravedad de la pena pedida por el fiscal, y que al juzgar tenga más en cuenta la situación del procesado que todas las razones legales*".²⁴ Pocs anys després, l'aparell repressor franquista farà judicis semblants per dirimir la sort dels seus afusellats.

Aranda va ser mort a garrot vil, segons alguna versió cridant visques a l'anarquia.²⁵ Durant els interrogatoris, segons publicà la premsa, el jove Aranda va confessar també a la policia que el seu còmplice en l'atracament es deia Cabrera, de cognom.²⁶ Segons algunes fonts, Andrés Aranda ja havia estat detingut el gener de 1934, junt amb un tal José Álamo, acusat de preparar una campanya d'atracaments.²⁷ I al judici, segons la crònica periodística, es va fer notar que també estava reclamat per altres atracaments a la Banca Escrivà, d'Amposta; a la Casa de Banca de Jérica, prop de Sogorb (Castelló), i a una fàbrica de somiers, a Madrid, aquest últim també amb resultat de mort.²⁸ Com a mínim, a un altre dels condemnats en aquesta causa de l'atracament a

²³ *Op. cit.* nota 22.

²⁴ *Op. cit.* nota 22.

²⁵ Segons consta a la seva entrada al llistat Sangre Anarquista de l'Associació Isaac Puente (en línia, navioanarquico.org) [consultat, gener 2014].

²⁶ Segons s'explica a *La Libertad*, any XVI, núm. 4.600 de 28 de desembre del 1934, pàg. 6.

²⁷ *Op. cit.* nota 25.

²⁸ A *La Vanguardia* del 18 de desembre de 1934 (pàg. 8). El testimoni de Severino Campos quan parlava de l'arribada de joves procedents de Perpinyà i originaris d'Ontinyent sembla bastant correcte si atenem aquest article, on s'explica que Andrés Aranda, en efecte, havia arribat a Bar-

la sastreria, Francisco Sabaté Sabaté, se'l va perseguir també per participar amb Aranda en l'atracament d'Amposta.

Pel fet que el jove fos ajusticiat tan ràpidament i amb aquell mètode, així com per la descripció que hem vist de Salvador Campos i també per l'atenció que li va dedicar la premsa, podem deduir que tot aquest cas va causar força impressió i enrenou en els cercles anarquistes. Una altra prova d'això la veurem més endavant...

Poques hores després de la mort d'Aranda, la policia va anar lligant caps i es van començar a practicar noves detencions. El dia 20 de desembre va ser detingut Enric Cano com a presumpte còmplice en l'atracament i a principis d'abril de 1935 es dictava auto de processament contra el petit dels germans Cano i altres onze persones més.²⁹ La policia també va esbrinar que el còmplice directe d'Aranda a l'atracament era Domingo Cabrera Pedrol, que vivia rellogat juntament amb d'altres acusats a la casa de la nòvia d'Enric Cano, però que va aconseguir fugir.³⁰ Ajusticiat feia ja mesos l'autor de la mort, a partir del 6 de juliol de 1935 es va celebrar el judici contra la resta de membres del grup. Ara, però, el cas es va jutjar per la justícia civil, a l'Audiència de Barcelona. No dispo de l'expedient del judici, però sí del recurs que l'advocat d'Enric Cano va interposar contra la sentència davant del Tribunal Suprem i que, en essència, també conté la sentència del judici previ. A més, la premsa de l'època també va donar molts detalls de la resolució d'aquest judici.

En resum, a l'Enric Cano el van considerar culpable de facilitar la informació necessària per a l'atracament —ja que ell treballava a l'establiment com a venedor— i de fer els contactes necessaris per aconseguir les armes destinades a l'atracament (dues pistoles Star i Parabellum). La descripció dels fets que es fa al recurs de la sentència coincideix amb la que va donar la premsa i que ja hem relatat. És molt indicatiu el fet de les armes, ja que vol dir que l'Enric, com els seus germans més grans, es movia en aquest entorn armat i, segons el relat de la sentència, disposaria dels seus propis contactes (o si més no es beneficiaria dels del seu germà).

celona procedent d'aquella localitat del sud de França, on havien marxat cap al 1925, i que havia nascut l'any 1914 a Alberic, localitat situada molt a prop d'Ontinyent. Va retornar de França per una ferida en un dit que li impedia seguir treballant.

²⁹ Segons l'edició de *La Vanguardia* del 19 de maig de 1935, en concloure la instrucció del sumari, "aparecen procesados Manuel Guasch, Ángel Ros, Francisco Sabaté, Domingo Cabrera, Enrique Cano, Pedro Arbolí, Pedro Aguilera, Joaquín Martínez, Miguel Marqués, José Martínez Olmos, Esteban Eílas y Pedro Sánchez, habiéndose dejado sin efecto el procesamiento de Esteban Prunés". Angel Ros va ser inscrit al cens de Cartagena (Múrcia) de l'any 1916, segons consta al Boletín Oficial de la provincia de Murcia, nº 122 de 23 de maig de 1916. Pedro Aguilera devia tenir uns 21 anys, ja que el 1935 va ser cridat per fer el servei militar mitjançant un anunci en premsa (*La Vanguardia*, 23 de novembre de 1935, pàg. 8). El segon cognom de Francisco Sabaté era Sabaté, la qual cosa descarta que es tracti de qui més tard seria el famós guerriller antifranquista Francesc 'Quico' Sabaté.

³⁰ *Op. cit.* nota 26. i també a *La Vanguardia*, edició del 27-12-1934, pàg. 11.

L'Enric Cano va ser considerat culpable d'un delict de robatori amb violència i amb resultat d'homicidi i d'un altre de tinença il·lícita d'armes, i se li va aplicar l'atenuant de ser menor de 18 anys i major de 16. Va ser sentenciat a vuit anys i mig de presó major pel robatori i a sis mesos d'arrest major per tinença il·lícita d'armes (el fiscal demanava gairebé 15 anys de reclusió menor per tot plegat). Uns altres quatre acusats van rebre penes de gairebé 15 anys de reclusió menor; dos acusats més, penes de gairebé tres anys de presó menor; i algun altre processat va rebre penes inferiors.³¹ El recurs de casació d'Enric Cano al Tribunal Suprem va ser desestimat en sentència del 22 d'agost de 1935. La mateixa sort van córrer els recursos d'altres condemnats del cas.³² El suposat còmplice d'Aranda, Domingo Cabrera, no el van arribar a detenir mai perquè va morir un any després dels fets a Palma de Mallorca quan, segons informà la premsa, "*intentaba secuestrar a una persona en aquella isla*".³³ Francisco Sabaté Sabaté, un dels condemnats a 15 anys, sabem que era militant de la CNT i natural de Pratdip (Tarragona), i que va morir afusellat pels franquistes a Tarragona el 10 de febrer de 1944.³⁴ També pot ser interessant parlar de José Martínez Olmos, condemnat a sis mesos per tinença il·lícita d'armes (les va facilitar a Enric Cano). Aquest personatge podria ser germà de Pedro Martínez Olmos, veí de l'Hospitalet afusellat l'any 1943 al Camp de la Bota per rebel·lió militar.

Però aquí no acaba la història. La condemna a mort d'Andrés Aranda, el principal acusat, en temps de la República, per molt militar que fos el tribunal, devia repugnar als anarquistes. Tornem al record que d'aquests fets va deixar escrit el mestre i anarquista hospitalenc Severino Campos, qui relata que "*no fue menos sorpresa que la República, en silencio, sostenía a los verdugos. Evidenciando esta triste realidad, jóvenes libertarios que ninguna relación habían tenido con los hermanos Aranda, convienen entre ellos indagar con el fin de descubrir al verdugo y darle su merecido*" (CAMPOS, sd).

Poques pàgines després esbrinem que la recerca va donar resultat. Segons Campos, el botxí era una persona ja de certa edat que es deia Muñoz, de cognom. Segons la premsa el botxí, en efecte, es deia Federico Muñoz Contreras, i va ser assassinat el 9 de febrer de 1935 en un bar del barri barceloní de Sant Andreu. Tres trets disparats a molt curta distància mentre s'estava prenent una beguda van acabar amb la seva vida. Poc després es va anunciar la detenció de tres persones, però ignoro si van ser acusats o no. El botxí va pagar amb la seva vida la venjança per la mort d'Aranda.³⁵

³¹ Dues edicions de *La Vanguardia*, les de 27 de desembre de 1934 (pàg. 11) i de 7 de juliol de 1935 (pàg. 21), ofereixen la informació de la qual parlo aquí.

³² Recurs n. 254/1935 d'Enrique Cano Pérez contra la sentència pronunciada per l'Audiència Provincial de Barcelona sobre robatori i homicidi, a l'Archivo Histórico Nacional, amb signatura FC-TRIBUNAL_SUPREMO_RECURSOS, 127, Exp.254.

³³ *La Vanguardia*, 25 de desembre del 1935, pàg. 8.

³⁴ Segons consta al llistat Sangre Anarquista de l'Associació Isaac Puente (en línia, navioanarquico.org) [consultat, gener 2014].

³⁵ Font, *La Vanguardia*, edicions de 13 i 24 de febrer del 1935.

TEMPS DE GUERRA

La versió més combativa de l'obrerisme es veurà accentuada amb l'esclat de la Guerra Civil Espanyola. En els anys de la guerra, diversos membres de les famílies Cano Pérez i Martínez Sorroche participaran, successivament, en la lluita per sufocar la rebel·lió el mateix 19 de juliol, en les anomenades Patrulles de Control, en els fronts de guerra i en els mecanismes de poder al municipi.

El juliol del 1936, en esclatar la contesa, el germà petit dels Cano, l'Enric, continua pres a la Model, a Barcelona. Lluís Cano viu del seu treball al sector de la construcció i, pel que fa al sindicat, és secretari de la federació local de la CNT a l'Hospitalet i membre del Comitè Regional a Catalunya. Els pares de Lluís Cano i la seva germana Aurèlia es troben al seu poble natal, Serón, on havien anat a passar l'estiu. La resta de la família extensa es troba a Sants o a l'Hospitalet, atents als moviments dels militars.

Tot sembla indicar que alguns dels germans de la família Cano així com també membres de la família Martínez Sorroche —la de la companya de Lluís— participen en la defensa de l'ordre republicà el 19 de juliol, el dia de l'aixecament de l'exèrcit a Barcelona i rodalia. María Martínez Sorroche participa de l'assalt al quarter de Pedralbes. En tornar, Joan Cano rep una pistola Parabellum de mans de María. Ella considerava que aquella pistola era massa gran i va decidir donar-la a Joan quan el va veure a la seu del sindicat a la Torrassa, perquè aquest "se quejaba de no tener armas" (MARTÍNEZ, 2003). En les seves memòries, María també explica que es van alliberar els presos de la Model, però no recorda si va ser Lluís o Joan el que va anar per ajudar a sortir el seu germà Enric, tancat des d'un any abans.

María també recorda haver participat aquells primers dies en el registre de diverses cases a la zona alta de Barcelona on requisaven la roba, el menjar i els objectes de valor. Recorda especialment la casa dels comtes de Churruca,³⁶ però no especifica si l'acompanyava algun altre membre de la seva família en aquest registre. A les seves memòries descriu la seva participació de forma força idealitzada:

"Desde el sindicato de la Torrassa fuimos a aquella casa que era más bien un palacio cerca de Pedralbes o no sé si más cerca de la ciudad. El conde con su familia ya se habían ido y vimos jardines magníficos, comedores grandes, en las cocinas un almacén de comidas, aceite, etcétera (que se fueron a las cantinas organizadas en los barrios). Subimos a las habitaciones. Ahí cogimos toda la ropa blanca, sábanas, colchones, que se mandaron directamente al hospital para los heridos. Llegamos a las habitaciones de los niños y se veía que habían dejado los juguetes, los muñecos, alguna ropita, todo tirado en el suelo. A mí este momento me dio pena pensando a los niños (yo lo vi de esta manera) y me dije "pobre gente". Después supe que se salvaron y estaban en Roma albergados por el Papa" (MARTÍNEZ, 2003)

³⁶ Qui ostentava aquell títol nobiliari l'any 1936 era Ricardo Churruca Dotres (Manila, 1900 - San Sebastián, 1963); estava casat amb Isabel Carvajal Colón, i tenien cinc fills (l'últim nascut el 30 de juliol de 1936, en plena fugida).

El germà petit de María, Rogeli Martínez Sorroche, de seguida es va incorporar a les Patrulles de Control, segons que recorda la seva germana. Rogeli consta també als llistats de patrullers utilitzats després de la guerra per la justícia franquista a la Causa General, però sembla que hi va estar poc temps, a les Patrulles, perquè va marxar al front com a voluntari, igual que la seva germana María. Tots dos marxaren l'agost de 1936 amb la columna Los Aguiluchos, que encapçalava Joan García Oliver, i que va anar a parar als afores d'Osca. Allà María relata com va participar en els primers combats per intentar prendre la ciutat (que mai va caure en mans dels republicans). Al contrari que el seu germà, ella no va durar gaire temps al front i va tornar a Barcelona.

Quant als germans Cano, l'únic que sembla haver quedat al marge de les Patrulles de Control va ser Pepe, que malgrat ser també d'ideologia llibertària no és recordat per la família ni com a revolucionari ni com a home d'acció.³⁷ A la resta, els trobem als documents de la Causa General franquista, però curiosament no se'ls acostuma a anomenar pel seu nom sinó amb el genèric "*hermanos Cano*", potser perquè per als testimonis no devia resultar fàcil distingir els uns dels altres, o fins i tot perquè la 'fama' del cognom els posava amb facilitat sobre la taula. De fet, els Cano apareixeran amb profusió als expedients franquistes destinats a la depuració, malgrat que només en una ocasió es concreta, de forma indirecta, una acusació contra Joan Cano, com veurem.³⁸ A Lluís Cano, per la seva banda, se l'acusarà de dirigir les patrulles anarquistes de l'Hospitalet, mentre que l'Enric en devia formar part durant uns mesos, abans de marxar cap al front com a voluntari, igual que el Rogeli i la María, els germans de la seva cunyada Encarna. Però abans d'anar al front van tenir temps de ser protagonistes d'alguns actes a la rereguarda.

En els dies immediatament posteriors a la revolta hi ha testimonis que afirmen que alguns membres de la família Cano i també de la família Martínez Sorroche van participar en la detenció del l'arquebisbe de Tarragona, Francesc Vidal i Barraquer, quan aquest estava refugiat al monestir de Poblet (Tarragona), el 23 de juliol de 1936. Helios, fill de Lluís Cano, esmenta que a casa havia sentit la història de com els germans de Lluís havien trobat un bisbe durant una patrulla fora de l'Hospitalet i li van portar perquè decidís què fer.³⁹ Helios afirma que un o diversos dels germans Cano van participar en la seva detenció i el van portar davant del seu germà gran a l'Hospitalet.⁴⁰ Més concret és el testimoni de María Martínez en les seves memòries, tot i que només refereix la participació del seu germà Rogeli en l'operació i que cita Vidal i Barraquer amb certes confusions:

³⁷ María Martínez Sorroche explica que va deixar la seva relació amb ell perquè era molt dèbil de caràcter i estava molt influenciat per la seva mare.

³⁸ Els documents de la Causa General relatius a l'Hospitalet es troben al Archivo Histórico Nacional; fons, Causa General; sèrie, Pieza primera o principal de la província de Barcelona, i signatura, Legajo: 1597 Caja: 2 Exp.: 12.

³⁹ *Op. cit.* nota 7.

⁴⁰ Helios va parlar del bisbe de Barcelona, però és obvi que confon la identitat i el càrrec perquè aquest, el bisbe Irurita, va ser detingut per una patrulla del Poble Nou el desembre de 1936 i el cas es va resoldre íntegrament a Barcelona.

"Recuerdo que durante una operación fuera de Barcelona, controlando un vehículo, se toparon con un coche en el que estaba un cardenal, creo que Barraquer, obispo de la Seu d'Urgell, que huía con un verdadero tesoro. Mientras lo llevaban, intentó amansar a mi hermano [Rogeli], que era el más joven, moralizándolo tocándole la rodilla" (MARTÍNEZ, 2003)

María confon el càrrec del religiós ja que a més de cardenal (càrrec correcte) l'anomena bisbe (no arquebisbe), i no regia sobre la Seu d'Urgell, sinó a Tarragona (confusions normals donat el temps transcorregut), però sí que explicita que el seu germà era en el cotxe que va transportar l'il·lustre detingut.

Intentem esbrinar què hi ha del cert en la suposada participació tant dels germans Cano com de Rogeli en aquesta detenció. D'entrada Ramon Muntañola, a la seva biografia de l'arquebisbe i cardenal Francesc Vidal i Barraquer, explica que, efectivament, un grup d'incontrolats procedents de l'Hospitalet que es trobaven a la zona de Montblanc, camí de Vimbodí, es van assabentar dels comentaris que corrien per la zona respecte a la presència de l'autoritat eclesiàstica al monestir de Poblet com a refugiat. El grup, preveient la importància que podia tenir la seva captura, el va anar a detenir el 23 de juliol i el va voler portar al seu quarter general a l'Hospitalet per tal que fos allà el Comitè de la FAI el que decidís la sort del religiós. Muntañola dóna bastants detalls de la patrulla armada que va detenir el cardenal, però no les identitats dels seus integrants, que el mateix Vidal i Barraquer, en les seves notes, va decidir no revelar malgrat que, segons es diu, les coneixia.

D'entrada, explica que anaven amb un cotxe de la marca Ford de set places que havien requisat a Barcelona i que estava molt atrotinat. Parla de set o vuit persones, tres dels quals eren germans *"murciàns de naixença domiciliats a la Torrassa, el petit dels quals feia poc que havia sortit de la presó"* (MUNTAÑOLA, 1976: 372). Segons aquesta versió, el germà gran havia estat la causa del viatge dels patrullers per la zona, ja que anaven a buscar la mare de la seva companya a Vimbodí, on havia anat a passar uns dies. També anava amb ells un jove forner que era qui portava la veu cantant, malgrat no tenir gaire experiència en l'ús d'armes, segons li va explicar al seu presoner durant el viatge. La resta, pensava el cardenal, devien ser tots membres del Comitè de Vimbodí. Més tard s'afegeix que *"qui portava la veu cantant era germà d'un lloctinent revolucionari d'aquells tràgics moments"* (MUNTAÑOLA, 1976: 376).

Hilari M. Raguier dóna més detalls del cas, basant-se en les mateixes fonts que l'anterior. Descriu escenes semblants a les que explicava María Martínez en les seves memòries sobre la conversa de l'arquebisbe amb el faista que portava la veu cantant i la pistola, *"poniéndole su Eminencia con afecto verdaderamente fraternal su mano sobre aquella con la cual empuñaba la pistola"* (RAGUIER, 2003: 54). A més, afegeix que el menor dels tres germans tenia 18 anys i que havia sortit feia poc de la presó.

Malgrat les reticències dels anarquistes de Vimbodí a deixar marxar el cardenal així com així cap a l'Hospitalet, el cert és que la Patrulla de la Torrassa es va sortir amb la seva

en un primer moment, però amb l'afegit de dos anarquistes locals que acompanyarien el presoner per dir-hi també la seva quan calgués. Feia falta, llavors, un segon cotxe que no va ser fàcil de trobar. Finalment l'expedició amb el cardenal va partir de tornada cap a l'Hospitalet, però problemes mecànics del vell Ford els van deixar a mig camí. Van passar sis hores mentre el segon cotxe se'n tornava en busca d'aigua en abundància per alimentar el radiador malmès, temps que va facilitar l'aparició d'un grup de Guàrdies d'Assalt que van reduir els anarquistes hospitalencs i es van fer càrrec del religiós, tot portant-lo de nou cap a Montblanc, on va ingressar a la presó. També haurien passat la nit a la presó els faistes de l'Hospitalet, que l'endemà, just abans de marxar desarmats i sense el seu presoner, van jurar i perjurar que tornarien a donar-los la paga pels maltractaments.

Va caldre la intervenció del conseller de Cultura, Ventura Gassol, i del mateix president de la Generalitat, Lluís Companys, incloses una conversa telefònica i una ordre firmada, perquè el cardenal els fos lliurat i sortís, el dia 25 a les 3 de la matinada, cap a Barcelona.

Josep Peirats, en les seves memòries, recull el moment en què a l'Hospitalet, possiblement el dia 24, van demanar una vintena de companys *"para una operación un poco lejos y urgente [...] Parece que han dado mano al obispo-cardenal de Tarragona"* (PEIRATS, 2009: 301). Aquesta petició deu correspondre a aquest moment en què els faistes de l'Hospitalet devien poder trucar als seus companys demanant reforços per recuperar el seu il·lustre presoner. Però Peirats diu que en aquell moment ja sabien el que havia passat amb ell. La patrulla hospitalenca de reforç potser no va arribar mai a Montblanc o si hi va arribar ja no hi va intervenir: diu Peirats que *"habiendo salido una numerosa patrulla para hacerse cargo del preso por la fuerza, se les rogó telefónicamente que dieran todas las facilidades a los guardias de asalto para que condujeran a Vidal i Barraquer vivo y a salvo hasta la Generalitat"* (PEIRATS, 2009: 302). Això confirmaria que la marxa de l'arquebisbe devia estar garantida per les gestions de Companys i Gassol, tal i com apuntava Hilari M. Ragner. El religiós va salvar així la vida i, amb l'ajuda de la Generalitat, es va poder refugiar posteriorment a Itàlia.

Les identitats dels patrullers de la Torrassa que detenen Francesc Vidal i Barraquer semblen apuntar a alguns dels germans Cano i a Rogeli Martínez, però no acaben de quadrar al cent per cent. Els tres germans de què parlen Muntañola i Ragner només podrien ser Joan, Pepe o Lluís i Enric Cano. Però Pepe sembla que no pertanyia a les Patrulles, i Lluís, segons el relat familiar, s'hauria quedat a l'Hospitalet; l'edat d'Enric podria quadrar amb els 18 que diuen els textos, i també és cert que acabava de sortir de la presó. Però ells no eren d'origen murcià, com sabem, tot i que també podria ser que l'arquebisbe sucumbís al tòpic molt estès en aquell moment que assimilava els veïns de la Torrassa amb emigrants murcians... D'altra banda, la descripció del jove milicià que portava la veu cantant i de la interacció del religiós amb ell respon bastant bé a la que fa María Martínez sobre la participació del seu germà Rogeli, però la professió no quadra: Rogeli no era forner, era electricista, però es podria donar el cas que treballés esporàdicament com a forner. També es diu que aquest milicià era germà *"d'un llocti-*

ment revolucionari'. No és el cas de Rogeli, que en tot cas era cunyat de Lluís Cano (recordem, casat amb la seva germana Encarna), si considerem a aquest com a referència, però potser el comentari anava en relació amb Enric.

Fa la sensació que els records del moment es van barrejar en la ment de Vidal i Barraquer quan va escriure les notes i va fusionar detalls de les identitats d'Enric Cano i de Rogeli Martínez, d'una edat semblant, i potser també va incloure aspectes d'altres familiars que van anar sortint al llarg de les converses que, segons els testimonis que ens han quedat, van mantenir durant bona part dels trajectes que van fer en cotxe. Crec que algú o alguns membres de la família devien participar en aquest afer, els més probables Enric Cano i Rogeli Martínez. Potser també hi era en Joan, formant així el suposat trio de 'germans murcians'. Aquest acte ens serveix, d'una banda, per constatar la seva presència en l'àmbit de les Patrulles de Control, i en segon lloc per prendre consciència que l'àmbit d'actuació en els primers mesos de la Guerra Civil d'aquestes forces irregulars anava molt més enllà de la demarcació administrativa de l'Hospitalet. D'això últim en tenim un exemple encara més sorprenent que va succeir dos mesos després d'aquest... a Andalusia!

Aquest fet passa el setembre de 1936 i té lloc al poble natal de la família Cano, a Serón (Almeria). El succés és una bona prova de la llarga mà que podia arribar a tenir la CNT de l'Hospitalet en els mesos inicials de violència revolucionària, tot i que en aquest cas aplicada en el sentit positiu perquè va ajudar a salvar algunes vides, no pas a prendre-les.

Els pares de Lluís Cano i la seva germana Aurèlia es trobaven a Serón on havien anat a passar l'estiu i on els va agafar l'esclat de la guerra. Almeria es mantindria com a territori fidel a la República durant bona part de la contesa, però es trobava relativament a prop de la línia de front a Andalusia. És de suposar que la incertesa d'aquesta situació devia obligar Lluís a prendre la decisió de fer un viatge llarg i no exempt de perills en aquell moment.⁴¹ El camí el farà, però, amb d'altres membres de la CNT, entre ells el seu germà Joan i Rogeli Martínez Sorroche, germà de la seva dona, que recordem eren del mateix poble. Formaven, de fet, una patrulla armada segons la reconstrucció dels fets que fa ara la seva família.⁴²

En arribar a Serón, Lluís Cano s'adona de la situació de tensió que es viu en aquell moment al poble per la presència d'un grup de milicians que sembla que provenien de la

⁴¹ El més probable, també, és que anessin a buscar-los per tornar tots junts a l'Hospitalet.

⁴² Testimonis de Fredy Martínez i Helios Cano. Fredy Martínez cita com a fonts les memòries de la seva mare María Martínez, que deia haver sentit la història de boca del propi Lluís Cano l'octubre del 1936 i del germà d'aquest, Joan, que li va explicar el desembre de 1937; també cita el testimoni de dos fills de veïns de Serón que van participar en els actes (Àngel Fernández Pérez, que ho ha sentit del seu pare Àngel Fernández Cano; i Néstor Ávila Pérez, que ho havia sentit dels seus pares); i diversos documents del Sumari judicial 30.024/39, instruït contra el veí de Serón, Àngel Fernández Cano, que en el moment dels fets era l'alcalde del poble. El fill de Lluís Cano, Helios, lògicament va sentir la història del seu pare.

capital de la província però als quals es coneixia com 'Los malagueños'.⁴³ El grup de milicians havien detingut ja a l'edifici de l'Ajuntament del poble unes 40 persones entre la gent amb més mitjans econòmics o bé d'idees més conservadores, identificats tots ells amb la dreta. Es temien que el següent pas era la seva eliminació física. Entre els detinguts es trobava un cosí de la dona de Lluís Cano.

Els patrullers hospitalencs, davant la gravetat de la situació i d'acord amb l'alcalde, decidiren intervenir-hi. Lluís Cano va situar una metralladora a la balconada de la casa del seu cosí Enric Pérez Cano, en les immediacions de l'Ajuntament, i va col·locar als membres de la patrulla i d'altres familiars en llocs clau. D'aquesta forma, s'encarà als milicians desplaçats des d'Almeria tot aconseguint finalment l'alliberament dels detinguts sense disparar cap tret. Hi ha testimonis que indiquen que Cano va arribar a cridar a aquells milicians que la guerra es guanyava als fronts, no matant infeliços com aquells.⁴⁴ Al poble de Serón, segons la Causa General, només consta una víctima durant aquell mes de setembre, que no sembla vinculada a aquesta situació.

El fet és d'aquells que es recorden durant molts anys en un poble, entre d'altres coses perquè s'hi van veure implicades moltes persones, entre detinguts i alliberadors. En les seves memòries inèdites, María Martínez, la cunyada de Lluís, explica que quan l'any 1952 va tornar per primer cop al seu poble, moltes dones la saludaven al carrer i li parlaven del seu cunyat —exiliat a l'Equador en aquell moment— amb reconeixement per haver salvat la vida de tanta gent. També el seu fill Helios, que va visitar el poble l'any 1969, recorda que alguns veïns encara li parlaven d'aquest fet.⁴⁵

En trobarem algun altre exemple relacionat directament o indirecta amb la família Cano d'actuacions de les Patrulles de Control hospitalenques fora de l'Hospitalet. En canvi, però, d'un d'aquests afers dels quals s'acusa directament Lluís Cano a la Causa General podem gairebé assegurar que no és cert. Es tracta de la seva participació, l'abril del 1937, als Fets de la Fatarella,⁴⁶ on van morir 34 persones.

Com acostuma a succeir moltes vegades quan es recullen testimonis d'aquests anys en primera persona, en les parts de les memòries de María Martínez a les quals he pogut accedir, ella no s'adjudica cap mort, ni al front ni a la rereguarda, però sí que admet

⁴³ Malgrat el nom, en les seves memòries María Martínez diu que eren d'Almeria. A la Causa General consta una família del poble amb el malnom de "Malagueños", potser l'origen del grup tingui a veure amb aquesta família.

⁴⁴ Testimoni de Néstor Ávila Pérez a la web de Serón.tv, en línia. (http://www.seron.tv/historia/maria_martinez_sorroche/b0005_nestor.html) [consultada desembre de 2012].

⁴⁵ *Op. cit.* nota 7.

⁴⁶ Josep Termes, en la seva documentada investigació sobre els Fets de la Fatarella, anomena els hospitalencs membres de les Patrulles de Control que es van acostar al poble tarragoní per participar dels enfrontaments, i entre ells no hi ha Lluís Cano. Sí que hi ha un José Cano N. que no pot ser tampoc de la nostra família Cano perquè va ser una de les primeres víctimes mortals dels enfrontaments. A TERMES, Josep. *Misèria contra pobresa. Els fets de la Fatarella del gener del 1937*. Catarroja: Afers, 2005.

conèixer almenys un cas de mort per les accions de les Patrulles de Control, que en cap cas tampoc relaciona amb membres de la família. Malgrat la data que ella cita —el 25 de juliol— creiem que el succés a què fa referència va tenir lloc cap al 23 o 24 de setembre, quan ella ja devia haver tornat del front d’Osca, on havia anat voluntària:

“Sólo una vez, en cambio, a eso del 25 de julio [data incorrecta, devia ser al setembre] cuando me encontraba en los locales del sindicato, en la Torrassa (Hospitalet), periferia de Barcelona, oí un disparo en la terraza de al lado. Me preguntaba qué estaba pasando y un compañero me dijo que se acababa de ejecutar a un tal Jiménez. Como mostraba cierta emoción, los compañeros me dijeron: No tienes por qué conmoverte, ¡es Jiménez, un capataz fascista de la fábrica de La seda de El Prat de Llobregat!⁴⁷ ¡Te acuerdas de su actitud en el taller y durante la huelga de 1932! Era efectivamente un asqueroso y un fascista de la peor especie pero me dejó una impresión de malestar. En realidad la guerra civil empezaba y era para nosotros una guerra revolucionaria. De la misma manera que en el bando de enfrente, sabíamos todos que nos jugábamos la vida. Fue un “plaf”, una explosión, era ellos o nosotros” (MARTÍNEZ, 2003)

María Martínez també coneixia les actuacions del seu company, Federico Martínez Pérez, membre del grup d’afinitat Brazo y cerebro. A l’expedient del procés judicial contra l’anarquista Francisco Zamora González es denuncia que aquest i altres quatre membres d’una Patrulla de Control van atemptar contra la vida de l’amo d’un forn de la Torrassa, Luís Pedro Cortés, la nit del 21 de juliol del 1936. Un dels implicats era Federico. María, que en aquell moment encara era només amiga de Federico, va confirmar la participació d’aquest en l’acció però recorda que el seu company li va explicar que només havien anat a ficar-li la por al cos i que no pensaven assassinar-lo, malgrat que admet que després un altre dels integrants de l’escamot va pensar que s’havien equivocat en deixar-lo viu i que potser algun dia ho acabarien pagant.⁴⁸ Després d’aquella acció, Federico manifestà que no volia fer de policia i va marxar al front, on arribaria al grau de major i a comandar el batalló 474, de la Brigada Mixta 119 adscrita a la 26a Divisió. Va ser ferit en diverses ocasions i durant una de les convallescències va ser quan es va ajuntar amb la María Martínez.

⁴⁷ Segons els documents de la Causa General referents al Prat de Llobregat, la víctima fou Manuel Giménez Pérez, cap de personal de La Seda, de 38 anys, conceptuat en aquest informe com a persona de dretes. El cadàver hauria estat enterrat al cementiri de l’Hospitalet i la defunció inscrita al Registre Civil. Es va considerar instigador de la seva detenció un tal José Torrents Argelich, treballador de La Seda i que, segons consta a la documentació, es va exiliar a França. Segons la denúncia presentada després de la guerra per la seva vídua, el marit va ser detingut a Barcelona el 23 de setembre de 1936 i ja no en van tenir més dades fins a trobar el seu cadàver al cementiri de l’Hospitalet el 26 de setembre del 1936. La vídua pensava que l’havien perseguit per la seva actuació a la fàbrica, i explica que “*días después del 18 de julio*” una patrulla ja havia registrat el seu domicili, amb la intenció de detenir al seu marit, “*a instigación de unos que habían sido obreros huelguistas de la fábrica y despedidos en 1931*”. Documents a Archivo Histórico Nacional, FC-CAUSA_GENERAL,1598,Exp.1 – 47.

⁴⁸ Al menys un dels integrants de la patrulla, Francisco Zamora, va ser afusellat després de la guerra per aquest fet. El sumari que esmento i la versió de la María Martínez m’han estat facilitats pel seu fill Fredy Martínez.

L'octubre de 1936 Lluís Cano pren possessió del seu càrrec de Conseller Regidor a l'Ajuntament, per la CNT, i poc després es farà càrrec de les tasques municipals de l'àrea de Defensa. Durant la guerra, i dins de les obligacions que comporten els seus càrrecs, participarà en tot allò relacionat amb la seguretat i l'ordre públic, entès d'una forma molt àmplia.⁴⁹ A més, recordem que era membre del comitè català de la CNT, però desconec el seu pes real dintre de l'organització. A la bibliografia sobre el sindicat anarquista, trobem Lluís Cano només de forma puntual, aquí i allà. L'historiador del moviment, Josep Peirats, a penes si el nomena als seus llibres. No ha quedat informació sistematitzada sobre les seves actuacions, però crec que hem trobat les pistes suficients per fer-nos una idea sobre quin grau d'importància tenia la seva figura dins del procés revolucionari a l'Hospitalet, Barcelona i els seus voltants.

Per exemple, a les seves memòries inèdites, María Martínez, la seva cunyada, explica el que Lluís li va dir quan ella va tornar del seu curt pas pel front amb la columna Los Aguiluchos, una traumàtica experiència per la duresa del front de guerra i pels joves obrers ferits en els combats a prop del cementiri d'Osca als quals gairebé no pot assistir per manca de mitjans. María torna convençuda que el seu lloc és a la rereguarda com a infermera. El seu cunyat li dona una altra perspectiva:

"Eso no debe preocuparte, ya hay quien se ocupe de los heridos, eso que tú vienes de vivir ya se está superando, ya se dispone de equipos, de médicos cirujanos y ambulancias, incluso se ha puesto en marcha el servicio de recogida de sangre de la Generalidad de Cataluña. Ahora aquí serás más necesaria, pues no debemos olvidar la retaguardia. Necesitamos compañeras y compañeros de confianza para todas las colectividades, planificar la economía, organizar centros para los niños." (MARTÍNEZ, 2003).

Poc després, María serà elegida per a un càrrec de coordinació en el sector del pa dins del sindicat. Al seu text memorialístic, afegeix per explicar el sentit d'aquest diàleg els càrrecs que llavors ostentava el seu cunyat, com emfasitzant el seu paper d'organitzador a peu de carrer de la nova societat sorgida de la revolució.

Aquell mes de novembre he trobat un altre afer important relacionat amb Lluís Cano, on es fa una greu insinuació, però de nou sense proves. Joan Rius Vila, membre d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) a l'Hospitalet, i que va ser membre del Ple municipal durant la guerra i per tant va coincidir amb Cano al Consistori, refereix aquest afer on suggereix que, com a mínim, l'omissió de Lluís Cano va afavorir la mort de Joan Ventura Durán (a) El Peta. Ventura tenia una funerària al barri del Centre, a l'Hospitalet, i era el pare del conegut compositor de sardanes, Jaume Ventura i Tort (l'Hospitalet, 1911-1985).

⁴⁹ Entre els documents de la Causa General relatius a l'Hospitalet es conserven algunes notes firmades per ell que fan referència a temes de mobilitat, com demandes de passaports per anar a Anglaterra i França a nom de Rafael Domingo Recio com a funcionari municipal d'Abastos.

En les seves memòries, Rius no escatima retrets, acusacions i fins i tot algun que altre exabrupte cap als anarquistes i les seves formes de fer a l'Hospitalet durant la Guerra Civil. Al seu llibre, relata com Joan Ventura "*se sulfurava*" quan havia de rebre al seu negoci cadàvers de víctimes de les Patrulles de Control, cadàvers d'assassinats als quals, de vegades, coneixia prou bé. Diu Rius que no sap "*qui deia més fàstics, contra tot i contra tothom, si els familiars de la víctima o ell*" (Rius, 2010, pàg. 460), fins al punt que el van haver d'advertir que anés amb compte si no volia ser el següent a aparèixer estès en una cuneta. Poc després, una filtració va permetre avisar Joan Ventura que estava en la llista de les Patrulles de la ciutat per a la propera nit. Es va poder refugiar a Barcelona, però el van trobar i detenir allà els membres de les Patrulles del barri barceloní de Poble Nou. Cap allà se'n van anar Joan Rius i el seu company de Consistori i amic Gaietà Ripoll (UGT i PSUC, exiliat posteriorment a Veneçuela i Argentina) a intercedir per ell. Estranyament, diu Rius, van ser rebuts bastant bé pel responsable de la CNT a la seu de les Patrulles al barri del Poble Nou, rebuda que veia com a infreqüent si llegim la resta de les seves experiències similars durant aquells anys amb les seus de Patrulles de Control que presidien els membres de la CNT-FAI. El personatge que els va atendre, que descriu com a barbut, els va permetre fins i tot abraçar el detingut, i segons Rius van acabar pactant l'alliberament del presoner, sempre i quan, a petició d'aquell responsable barceloní, "en arribar a l'Hospitalet, aviséssim al *compañero* Cano, conseller de Governació [confon el càrrec, encara n'era de Defensa], amb qui resoldria el cas" (Rius, 2010: 462). Rius i Ripoll s'hi van comprometre i així ho feren:

"De retorn a l'Hospitalet, abans d'anar a dinar, ens presentàrem a l'Ajuntament on, davant del senyor Coca [Joan Coca Alujas, secretari de l'Ajuntament] parlàrem amb el *compañero* Cano. [...] Cano s'apuntà el nom de Joan Ventura, el carrer i el número de telèfon de les Patrulles [de Poble Nou] i ens acomiadà dient-nos formalment que donéssim la cosa com a resolta favorablement. Ens va assegurar que, a Joan Ventura, no li passaria res". (Rius, 2010: 462)

El cadàver de Joan Ventura, segons la denúncia que consta a la Causa General,⁵⁰ no va ser identificat fins després de la Guerra Civil com un dels assassinats al terme de Montcada i Reixac. Consta el 6 de novembre de 1936 com a data de la detenció al carrer d'Argenteria, de Barcelona, on s'havia refugiat. Què va passar? A la denúncia, signada pel seu fill Jaume Ventura Tort, culpa els membres de la Patrulla de Control del carrer Pere IV de Barcelona, però, com bé diu Joan Rius en les seves memòries, no sé fins a quin punt la família de Joan Ventura va conèixer el paper de Lluís Cano en tot això. Rius tampoc no sap del cert què va succeir finalment perquè arribés el fatal desenllaç, però acaba llençant una ombra de sospita sobre Cano:

"No goso culpar el '*compañero*' Cano, tot i que, davant d'aquell fet tan tràgic, va mostrar-nos aquell seu posat d'indiferència davant del dolor dels altres. I no el culpo per-

⁵⁰ Denúncia de l'assassinat de Joan Ventura Durán, feta pel seu fill Jaume Ventura Tort, amb data de 10 d'agost de 1944, Causa General, expedients relatius a l'Hospitalet (*Op. cit.* nota 38.).

què no tinc proves, tot i que, interiorment, pensí que va passar el que va passar per deixadesa seva". (Rius, 2010: 462-463)

Rius, com bé comenta, no té cap prova per acusar Lluís Cano. Potser va trucar tard a la Patrulla de Poble Nou, o més aviat només era un pretext del seu responsable per fer marxar Joan Rius i Gaietà Ripoll i, en realitat, la sort de Joan Ventura ja la tenia decidida... Qui sap.

Un altre dels actes en els quals es va veure involucrat Lluís Cano durant la guerra té a veure amb un assassinat relacionat amb els esdeveniments que van prologar els Fets de Maig de 1937. En un dels incidents que precedeixen l'enfrontament obert entre anarquistes i membres del POUM per un costat i comunistes i nacionalistes per l'altre, el membre del PSUC i antic cenetista Joan Roldán Cortada fou assassinat a Molins de Rei. Va ser el 25 d'abril de 1937. El dia abans, el comissari d'Ordre Públic, Eusebi Rodríguez Salas ('el Manco') també ex anarquista, ex poumista i en aquell moment militant del PSUC, havia patit un altre atemptat del qual va poder sortir il·lès. Després de la mort de Roldán Cortada, però, "*Rodríguez Salas desencadenó una razzia en el bastión anarquista de Hospitalet de Llobregat en busca de los asesinos de Cortada*" (BEVOR, 2005: 390). Lluís Cano i altres sis militants cenetistes de l'Hospitalet són immediatament acusats de la mort i detinguts. Se'ls obre un sumari judicial, però pocs dies després, es tanca. El fiscal de l'Audiència, Ramón Chorro Llopis, conclou que "*ni el tan citado Cano, ni los seis detenidos que fueron puestos en libertad tuvieron la menor intervención, ni directa ni indirectamente, en el asesinato de Cortada. Todos ellos se presentaron voluntariamente al juez especial (sic) para colaborar en la investigación y hacer posible localizar a los autores del hecho que se depura*".⁵¹

El dirigent cenetista Josep Peirats parla en dos dels seus llibres de l'incident i de les detencions de Cano i els altres sis, que atribueix al fet que "*la Prensa del PSUC, y el propio Rafael Vidiella, dirigente del partido y Consejero de la Generalidad, lanzaron al voleo atrevidas acusaciones contra los 'incontrolados de la FAI'*" (PEIRATS, 1952, vol. 2: 183). Cortada, la víctima, era el secretari particular de Vidiella a la Conselleria de Justícia de la Generalitat. I Peirats dóna la seva hipòtesi sobre el misteriós assassinat en clau de la dissidència de Cortada aprofitada per agents comunistes soviètics en unes setmanes en què la tensió anava creixent:

"Pudo haber sido asesinado por los propios elementos estalinistas para crear un hecho explosivo en perjuicio de la CNT. El lugar escogido para el atentado (un foco extremista confederal) haría evidentes los motivos políticos del asesinato. Con mayor motivo si Roldán Cortada era un tráfuga que al pasar a las filas comunistas había traicionado los secretos de su antigua organización" (PEIRATS, 2006: 252).

Peirats referma la seva opinió amb l'argument que les represàlies per transfuguisme a la CNT van ser molt poques. Joan García Oliver, que en aquell moment encara era mi-

⁵¹ Nota del fiscal de l'Audiència, Ramón Chorro Llopis, que actuava d'inspector del sumari, i publicada íntegrament a *La Vanguardia*, en la seva edició del 2 de maig de 1937, pàg. 4.

nistre de Justícia, s'afegeix a la teoria de Peirats i explica en el seu llibre *El eco de los pasos* com es va interessar per la situació del cas i per la persecució dels cenetistes de l'Hospitalet. García Oliver descriu una trobada amb el president de l'Audiència de Barcelona Josep Andreu Abelló, a qui li va preguntar sobre "*los sucesos de Hospitalet*", i segons García Oliver, el jurista li va respondre:

"Lo de Hospitalet está en estudio, y puedo decirte que aunque recaigan fuertes responsabilidades sobre esos miembros de la CNT, en atención a que se trata de asuntos políticos, serán puestos en libertad. Pero sería conveniente que la gente de la CNT se contuviese, porque no siempre los tiempos y las circunstancias son los mismos" (GARCÍA OLIVER, 1978: 417).

Lògicament, l'assassinat d'un polític és un afer polític... però amb un cadàver pel mig. Què va voler dir el president de l'Audiència de Barcelona quan va afirmar que per tractar-se d'un afer polític els deixarien en llibertat? Crec que la interpretació més plausible és que no tenien proves i que, en definitiva, s'havia tractat d'un avís que potser en un futur podia anar més enllà si la CNT no es contenia... De fet, però, l'endemà de la publicació de la nota exculpatòria, i en línia amb la teoria conspirativa de Peirats, esclatarien definitivament el que els historiadors han denominat els Fets de Maig, enfrontaments armats que acabarien per limitar molt el poder de la CNT dins de la República.

Lluís Cano va esquivar aquesta acusació d'assassinat, però de resultes de la investigació se li va incoar un nou procediment perquè, segons llegim en la nota del fiscal ja esmentada, "*usando el nombre de consejero de Defensa de una población, organizaba fuerzas armadas y expedía licencia de armas: es decir, ejercía funciones privativas del consejero de Seguridad interior. Por primera vez un Juzgado, siguiendo las instrucciones recientemente dictadas por el ministro de Justicia, compañero García Oliver y recibidas en la Fiscalía de la República, de fecha 16 de abril, ha declarado la ilegalidad de las referidas funciones, y el instructor del sumario ha dictado auto de procesamiento contra Luis Cano, el cual fue puesto en libertad previa la prestación de una fianza*".⁵²

Un altre toc d'atenció per les extralimitacions de la CNT en un feu tan sensible per als anarquistes com l'Hospitalet. Sens dubte el lloc no havia estat triat a l'atzar, i penso que tampoc Lluís Cano. Això ens podria indicar la importància relativa que aquest podia tenir dins l'esquema polític revolucionari imposat en els darrers mesos des de Barcelona i rodalia per la CNT-FAI. En tot cas, la denúncia ens aporta valuosa informació. El germà gran dels Cano organitzava les seves pròpies forces, les patrulles armades, i expedia llicències d'armes, se suposa que en nom de l'Ajuntament, o potser del propi sindicat... D'altra banda, Cano va poder pagar la fiança per eludir la presó, que era de 5.000 pessetes. La quantitat era prou important per a l'època. Equivalia, per exemple, al sou anual d'un mestre català (en aquells anys de la guerra en què el CENU els va augmentar de forma notable els seus migrats sous). Com va aconseguir aquella quan-

⁵² *Op. cit.* Nota 51.

titat? Ho ignorem, però tot això ens comença a mostrar el poder que Lluís Cano exercia a la seva ciutat. No sabem com va acabar aquesta altra acusació, en tot cas molt menor respecte de l'anterior d'assassinat, de la qual havia estat exonerat.

Que Lluís Cano estava a l'Hospitalet aquell dia 3 de maig, quan esclata definitivament la tensió a Barcelona, ho sabem gràcies al testimoni del líder anarquista del Prat de Llobregat Demetrio Beriain. En les seves memòries, Beriain situa Lluís Cano a l'Hospitalet a primera hora de la tarda d'aquell 3 de maig. Allà havien anat a preguntar-li qui era el general Sebastián Pozas, que havia d'arribar poc després per via aèria a Barcelona, a través de l'aeroport del Prat, per fer-se càrrec de la Quarta Divisió Orgànica amb comandament sobre tot el front d'Aragó. Més enllà de l'anècdota, el testimoni ens podria apuntar dues coses: primer, el fet que almenys Lluís Cano es va mantenir a distància dels Fets de Maig a Barcelona, tot atenent el que pogués succeir a l'Hospitalet —que no va ser gaire—; i segon, que Cano era una referència al Baix Llobregat ja que Beriain li va a preguntar perquè el considerava un "*militante libertario responsable*".⁵³

Però continuem endavant amb el decurs dels anys de la Guerra Civil perquè Lluís Cano encara hauria de passar per altres processaments judicials. En concret, es va veure involucrat en quatre processos més, tots ells iniciats l'any 1937. Segons consta a la seva fitxa d'ingrés al Preventori Judicial de Roses de Llobregat⁵⁴ (nom de Sant Feliu de Llobregat durant la guerra), es tracta dels processos de l'any 1937 números 38, per assassinats; 65, per actes contrarevolucionaris i per robatoris; 108, per actes contrarevolucionaris, i 162, per coaccions. Malgrat que tots ells tenen data de 1937, Lluís Cano no va ser detingut fins al febrer de 1938. Tot i això, pel número 108 se li havia decretat processament i presó ja a finals d'agost del 1937, i pel número 65 se li va decretar al novembre. Per les altres dues causes se li va decretar processament i presó el 22 de febrer del 1938. Ignorem per què es va retardar tant en el temps la detenció.

A l'Arxiu Comarcal del Baix Llobregat, on es guarda el fons del Jutjat de Primera Instància i Instrucció de Sant Feliu de Llobregat, només conserven avui dia el sumari complet del procés número 38, per assassinats, i una mínima part del número 162 que pràcticament no aporta cap informació d'interès.⁵⁵ Accedir a aquests dos sumaris no ha estat gens fàcil, malgrat que quan els vaig voler consultar havien transcorregut ja setanta anys dels fets.⁵⁶ En tot cas, cal avançar que el sumari número

⁵³ Tot i que va sortir decebut de la seva resposta. A: BERIAIN, Demetrio. *Prat de Llobregat, ayer: un pueblo sin Estado (relatos y semblanzas)*. El Prat de Llobregat: Ajuntament del Prat, 1981, pàg. 136.

⁵⁴ Expedient processal de Lluís Cano Pérez que es conserva al Centro Documental de la Memoria Histórica, PS-BARCELONA_GENERALITAT,145,3.

⁵⁵ Les citacions de les pàgines següents, si no s'indica el contrari, pertanyen als documents continguts en aquests sumaris.

⁵⁶ Van caldre sis mesos de gestions i d'espera per, finalment, obtenir accés a la documentació mitjançant un acord de la Comissió Permanent de la Comissió Nacional d'Accés, Avaluació i Tria Documental (CNAATD), depenent de la Direcció General del Patrimoni Cultural.

38 per assassinat, el que conté l'acusació més greu, va ser sobresegut, i per tant Lluís Cano va ser exonerat de qualsevol càrrec. Però tot i això, al contingut del sumari trobem les principals claus per interpretar el paper de Lluís Cano durant els anys de la Guerra Civil a l'Hospitalet.

Com que les restriccions imposades per a la consulta dels documents ens impedeixen encara avui dia revelar dades que poguessin afectar la intimitat dels altres acusats que no siguin Lluís Cano, o de les víctimes, anomenarem aquí el matrimoni assassinat d'Esplugues com a 'matrimoni X'. Els dos membres d'aquest matrimoni benestant els van matar a casa seva a mitjan març del 1937. La data és important perquè encara no havien succeït els Fets de Maig i, per tant, el poder de la CNT continuava sent molt gran. En un primer moment els investigadors judicials van sospitar de determinats membres del Comitè Revolucionari d'Esplugues, però de seguida que van ser interrogats es va comprovar que ells no havien estat els autors dels trets mortals. Això sí, van aportar molta informació, com per exemple que al matrimoni X l'havien intentat extorquir anteriorment, i no pas des del Comitè d'Esplugues.⁵⁷ Qui volia aprofitar-se de la situació per obtenir uns diners fàcils va ser un membre de les Patrulles de Control de la veïna l'Hospitalet, un personatge a qui denominarem Z. Això succeí segurament cap a finals de febrer del 1937, unes setmanes abans de la mort del matrimoni.

Per entendre com i en quin context podia aquest patruller Z fer aquestes coses, només cal llegir la part de la declaració d'un dels membres del Comitè d'Esplugues on diu que *"con anterioridad a la constitución del Ayuntamiento [d'Esplugues], es decir, desde el 19 de julio hasta noviembre de 1936, estaba dominada toda la población por patrullas forasteras dirigidas desde Hospitalet, es decir al mando y dirección del popular Cano, y desde noviembre los que eran de orden como el declarante pudieron poco a poco quitar el dominio de Hospitalet en Esplugas de Llobregat, por manera que en marzo de 1937 la influencia de Cano y su fuerza era relativa"*. Malgrat aquest relatiu debilitament, al nostre Z, quan el van enxampar en plena extorsió al matrimoni espluguenc, *"como manifestara [...] que era vecino de Hospitalet y era del grupo del nombrado Cano, el declarante, para no enconar odios de Cano contra Esplugas y no se reprodujera el malestar que antes había habido, lo llevaron y condujeron a la presencia del Cano"*.

Aquesta descripció feta per un dels membres del Comitè d'Esplugues la trobem ratificada amb pocs matisos a la declaració del propi Lluís Cano. Un dels matisos que no figura en la declaració de l'espluguenc és que la primera intenció del seu Comitè va ser afusellar Z allà mateix. Per això, quan aquest va veure com es torçava la seva situació, devia exigir que el portessin davant de Lluís Cano. Comprovem, doncs, com la CNT de l'Hospitalet seguia tenint encara un bon grau d'influència al seu voltant en els primers mesos del 1937. El que va passar amb el jove en portar-lo a l'Hospitalet ens aclarirà encara més el paper de Lluís Cano en els mecanismes del poder local.

⁵⁷ Amb els quals col·laborava econòmicament *"con satisfacción pues [...] era un buen patricio"* (sic), segons consta a la declaració d'un dels membres del Comitè interrogats.

A l'Hospitalet, el nostre Z va quedar sota custòdia de les forces controlades per Cano, probablement als calabossos de l'Ajuntament, mentre aquest convocava per l'endemà al seu despatx municipal totes les parts implicades en l'afer "*para celebrar el juicio (sic) contra dicho joven*".⁵⁸ La descripció de l'acarament de tots els implicats és de nou molt similar en les declaracions del membre del Comitè d'Esplugues i de Lluís Cano. Bàsicament, el jove es va confessar autor del delictes d'extorsió davant de les seves víctimes i dels acusadors del Comitè d'Esplugues. Llavors Cano li va preguntar a l'home del matrimoni X "*qué es lo que querían que se hiciera con el muchacho*"... En aquest cas, el seu paper de Ponç Pilat li va sortir bé perquè la víctima es va conformar amb la promesa que "*no atentara contra la vida del mismo ni de su esposa*". Cano va 'dictar sentència' en el seu paper de 'jutge' i va decretar el que s'acostumava a fer en aquests casos, un mes al calabós, "*en el Cuartel que ocupaban las patrullas de control*" —segons consta a la pròpia declaració de Cano— i després molt probablement el devia cominar a marxar voluntari al front de guerra.

L'advocat de Cano, en l'escrit de súplica al jutjat perquè decretessin la llibertat provisional del seu client, justificava el paper del seu client en tot aquest afer pel seu càrrec de Conseller de Defensa, ja que en les seves funcions hi havia vinculades "*las atribuciones de Orden Público*". En principi, Cano no va tenir cap més participació en el cas, del qual no es va treure l'entrellat. Ningú va ser finalment acusat.⁵⁹

De l'altre expedient, el número 162, només sabem que tenia relació amb un fet de l'agost del 1936, ocorregut també a Esplugues, quan membres del Comitè de la mateixa localitat van confiscar una finca del poble agafant eines i productes del camp.⁶⁰ Ignorem per què hi apareix involucrat Lluís Cano, però en tot cas no es tractaria d'un fet de la gravetat de l'anterior.

El fill menor de Lluís Cano, l'Helios, ens dóna una versió complementària del tarannà del seu pare, que encaixa amb aquest paper de jutge amb el seu particular codi de valors vinculats a l'ideal de l'anarquisme. Ell recorda que el pare era molt recte i fidel a les seves idees, i afirma que havia arribat a ficar al calabós els seus germans per les seves actuacions (la qual cosa també indica que aquests s'extralimitaven en ocasions). Aquesta visió quadra bé amb el paper de Lluís Cano en l'incident de Serón, quan es va enfrontar amb els milicians de la capital. Segons la descripció que en fa el seu fill petit, Lluís Cano posava per davant el seu ideari, i fins i tot era una mica romàntic en aquest sentit. I en donà algun exemple.

Segons l'Helios, el seu pare va contribuir a salvaguardar la vida de Just Oliveras quan els membres de la CNT van voler cometre un primer atemptat contra la seva vida (probablement durant les primers setmanes de la guerra). El testimoni sembla plausible

⁵⁸ Segons consta a la declaració del membre del Comitè d'Esplugues.

⁵⁹ Això sí, una de les acusades en aquest sumari va ser jutjada l'any 1940 per un tribunal militar, i va sortir de nou tot aquest afer.

⁶⁰ Així s'explica en una relació de sumaris del jutjat de Sant Feliu, del 25 d'octubre de 1937.

atès que Just Oliveras, malgrat ser un ex alcalde conservador de la Lliga Catalana i industrial del sector del transport a l'Hospitalet, va ser respectat durant molt de temps, tot i que finalment va ser assassinat.⁶¹ La mort de Just Oliveras i la seva cunyada Antònia Durbán no es va esdevenir fins a l'1 d'abril de 1938 i va ser un assassinat mai aclarit perpetrat al domicili de les víctimes per un sol individu armat. Carles Santacana adverteix que en aquell moment de la guerra la cadència repressiva era ja baixíssima, i recolza la idea que va ser assassinat "per raons personals més que no pas polítiques", i que "tothom apunta com a mòbil la revenja personal" (SANTACANA, 1994: 49). Podria ser perfectament possible que els dirigents de la CNT a l'Hospitalet acordessin respectar Just Oliveras, persona que, d'altra banda, no devia suposar cap perill per a ells pel seu caràcter afable i que va col·laborar en tot moment durant el procés de col·lectivització de la seva empresa, mentre que intentava passar el més desapercebut possible en la seva vida diària. La decisió de respectar-lo no devia ser individual sinó col·lectiva, tot i que sí que sembla versemblant que Lluís Cano hi tingués molt a veure, sent el màxim responsable de les Patrulles de Control a la ciutat. Però no hi ha cap prova documental d'aquestes suposicions.

Helios Cano afegia un altre exemple del tarannà del pare, tot explicant que entre les seves responsabilitats a l'Ajuntament li corresponia guardar sota la seva custòdia tot el que havien requisat les Patrulles, i segons em deia, en aquella habitació "no deixava entrar ni al seu pare".⁶² L'Helios m'ho deia de forma literal perquè el seu avi havia intentat treure profit d'aquella circumstància... En efecte, també la seva tia María Martínez recordava aquesta història, i segons explica ara el seu fill, Fredy, les coses devien anar així: "mi madre cuenta que un día llega el padre, José Manuel Cano "calores" [a l'Ajuntament]. En el mismo despacho, o en una sala donde la puerta abierta daba al despacho, el padre vio un tesoro de joyas, oro y otras cosas. El padre le dijo algo así como '¡ay, hijo mío, déjame coger algo y compramos unas tierras en Serón!' Luis, que le decía de usted a su padre (como después sus hijos a él) se enfadó: 'usted se retira inmediatamente y que no le venga la idea otra vez, que esto está requisado para comprar armas para el frente'".⁶³

Però Lluís Cano també portava pistola, i tenia certs tics d'home d'acció. Per exemple, ja durant la guerra va acompanyar dins de la sala d'operacions i amb la pistola a la mà el doctor que va haver d'operar d'apendicitis la seva cunyada, perquè a aquell cirurgià el considerava de tendències dretanes i no s'acabava de refiar. Quan vaig confrontar

⁶¹ Joan Rius, regidor de Cultura per ERC en aquells anys, afirma que al principi de la guerra Oliveras era "l'home més vigilat de la ciutat, sobretot per elements de la CNT-FAI, que, encara avui [principis de la dècada de 1980], m'estranya que no el liquidessin en aquells dies en què companys i correligionaris seus queien" (RIUS, 2010, pàg. 420). Rius explica que molts regidors municipals, com Ramon Frontera o Carles Martí i Feded, així com el secretari municipal, Joan Coca, patien per la sort que pogués córrer Just Oliveras i li oferiren ajuda per marxar a l'exili, però aquest s'hi va negar sempre.

⁶² *Op. cit.* nota 7.

⁶³ Informació explicada per Fredy Martínez.

Podria tractar-se de part del grup afinitari Brazo y cerebro, de la FAI, circa 1936. Dempeus, al centre, trobem Federico Martínez Pérez, amb la gorra de forner. Tant ell com el noi de la seva dreta i el que està ajupit just a sota seu exhibeixen pistoles.

la visió que del seu pare té l'Helios amb aquesta altre faceta, ell insistia: "Sí, probablement... però ja et dic, en temes familiars... jo a casa... als meus germans no els havia tocat mai... Ara, en aquells temps..."⁶⁴

Malgrat les dificultats de caràcter judicial que hem vist, Lluís Cano se'n sortia prou bé en aquests mesos de guerra. Arran del processament que hem comentat ens assabentem que a principi de 1938 la seva feina és la de cobrador d'autobús de la Col·lectivització Automnibus Baix Llobregat i ha traslladat la seva residència al barri del Centre, en concret, al carrer de Barcelona. El canvi de la Torrassa a la zona Centre de la ciutat no és un fet menor ja que, entre d'altres coses, els apropava al nucli del poder local. Però potser més interessant és que Lluís Cano aconseguirà de nou aplegar quantitats molt importants de diners per poder pagar les fiances corresponents a les causes judicials en les quals es veia involucrat per tal de sortir de la presó. Només en el cas per assassinat, el jutge d'instrucció li va concedir la llibertat sota fiança de 15.000 pessetes, que el seu advocat va aconseguir rebaixar amb l'argument que el seu client "ha logrado que sus convecinos pudieran reunir 5.000 pesetas en suscripción [...] y ni una más". I el jutge va acceptar... Tot i així, aquesta era una quantitat molt important. I a més, va haver de pagar 1.000 pessetes més pel sumari número 65, i 500 més pel

⁶⁴ *Op. cit.* nota 7.

sumari 162. No sembla versemblant que Lluís Cano recaptés tots aquests diners a través de la solidaritat veïnal en plena guerra. Això sí, els diners, una vegada en llibertat, li devien ser retornats.

Pel que fa als altres germans, dels anys de la guerra no n'he trobat gaire informació. Per exemple, de Joan Cano poc més sabem apart de la seva participació en les Patrulles de Control en els primers mesos. A les denúncies presentades a la Causa general se l'acusava d'haver participat en l'assassinat de l'industrial José Marcé Sabadell, el novembre de 1936. Segons la denúncia formulada l'any 1941 per la seva vídua, José Marcé pertanyia a Renovación Española (el partit monàrquic conservador de José Calvo Sotelo) i va ser detingut a Rivesalves (Castelló), on havia anat a passar uns dies (potser a amagar-se). Va ser assassinat un dia després de ser retornat a l'Hospitalet. Entre les persones que la seva vídua acusava hi havia "*un tal Cano, segundo de los hermanos*", sense cap més concreció ni referència.⁶⁵ Com que el segon dels germans, per edat, era ell, hauríem de deduir que l'acusació anava en contra seva.

El jove Enric Cano passarà la major part de la guerra al front, primer en la columna Duruti, de filiació anarquista, a l'Aragó. Els records familiars apunten que quan les columnes van ser militaritzades, va abandonar el front per tornar a l'Hospitalet i més tard es va incorporar de nou a files, segurament quan va ser cridada la seva lleva. Les fonts familiars apunten que, llavors, va estar al Cos de Trens (malgrat el nom, conduïa ambulàncies), al front de Llevant, fins al final de la guerra, però a l'Arxiu Municipal de l'Hospitalet es conserva una comunicació de la secció de Transmissions de l'Exèrcit de l'Est on s'indica que el novembre de 1937 "*el soldado Enric Cano Pérez [...] había desaparecido*"⁶⁶ i se li havia instruït causa com a presumpte desertor, causa que el març de 1938 seguia el seu curs. Tot i això, no serà pas el primer cas d'un soldat al qual es buscava per una banda mentre s'estava en una altra unitat militar al front. En la resposta, les autoritats municipals responien que no l'havien trobat al seu domicili, el qual, per cert, també estava situat ja al barri del Centre (rambla de Francisco Ascaso, actual rambla de Just Oliveras), com el seu germà Lluís. Sigui com sigui, Enric Cano va acabar la guerra a Alacant, copat per les forces italianes junt amb d'altres milers de combatents que miraven de fugir per via marítima. Pocs ho van aconseguir.

UNA FAMÍLIA DISPERSA

A les acaballes de la guerra, el paper de Lluís Cano durant la contesa de ben segur que va aconsellar el seu exili i el de la seva família a França. Comentava a l'inici d'aquest estudi algun detall de l'expedient de l'informe personal de Lluís Cano que es conserva a l'Arxiu Municipal de l'Hospitalet, on trobem suficient informació per entendre el risc que corria si no s'hagués exiliat. A la nota manuscrita elaborada per un policia municipal basant-se en testimonis dels ciutadans Just Oliveras Tolosa i Francisco Navarro se'l

⁶⁵ *Op. cit.* nota 38.

⁶⁶ Informe personal d'Enric Cano Pérez que es conserva a l'Arxiu Municipal de l'Hospitalet.

fa responsable d'una txeca anomenada Casa Bau, de requises de pisos i de mobiliari, de ser el màxim responsable de les Patrulles de Control, d'instigar nombrosos assassinats i de participar als Fets de la Fatarella, fet aquest últim que no sembla verídic, com ja hem indicat.⁶⁷

Lluís Cano va creuar la frontera molt possiblement en companyia de la seva família, de la qual el devien separar els gendarmes francesos. Amb l'ajuda d'anarquistes francesos, Lluís aconsegueix evitar l'internament en els camps de concentració. Els seus germans Joan i Josep també passen a França però no poden evitar la sorra del camp d'Argelers. L'altre germà, l'Enric, que ha acabat la guerra al Cos de Trens a la zona de Llevant, a finals de març de 1939 es troba presoner i tancat a la plaça de toros d'Alacant, d'on aconseguirà escapolir-se de forma rocambolesca amb l'ajuda d'un company anarquista disfressat de falangista que va ser capaç d'arribar a la mateixa porta de la plaça, ordenar que li fos lliurat el presoner i emportar-se'l en un cotxe robat.⁶⁸ Amb moltes precaucions, Enric i el seu salvador arribaran primer a l'Hospitalet i després a França, on seran internats també a Argelers. Allà, l'Enric es trobarà amb els altres dos germans. El juliol del 1939 un d'aquests, Pepe, morirà per culpa d'una peritonitis.

Per la seva banda, a la dona de Lluís Cano, l'Encarna, i els seus fills Angelita (1932), Violeta (1933) i Eros (1936) els havien portat a una mena de residència per a refugiats a l'est de França, junt amb la seva germana Maria, els pares de Lluís i la dona i els tres fills de Joan Cano. Cap a finals d'octubre de 1939, però, també serien obligats a anar al camp d'Argelers, on es retrobarien amb l'Enric i el Joan i s'assabentarien de la mort de Pepe.

Rogeli, el germà de l'Encarna i la Maria, es va exiliar a França amb la seva unitat militar i va anar a parar als camps d'internament de Vernet i Gurs. Aconseguiria escapolir-se del darrer per anar a viure d'amagat amb la seva germana Maria i el seu cunyat, Federico, a Pau. Més tard, però, durant l'ocupació alemanya en la Segona Guerra Mundial, Rogeli fou detingut i es va veure obligat a treballar per als alemanys en l'Organització Todt, en tasques de construcció del mur de l'Atlàntic.

Les famílies Cano i Martínez es van dispersar pel món durant els anys següents com a conseqüència de la Guerra Civil. Pel desembre del 1939, començada la Segona Guerra Mundial, Lluís Cano farà sortir la seva companya i els seus fills del camp d'Argelers per embarcar primer cap a la República Dominicana, on naixerà el seu quart fill, Óscar, l'any 1940, i un any més tard cap a l'Equador, on naixeria l'Helios (1948).⁶⁹ Una gran part dels descendents de Lluís Cano i Encarna Martínez resideixen actualment a l'Equador, ja que només un dels seus cinc fills, l'Helios, va tornar a Catalunya, a finals del

⁶⁷ *Op. cit.* nota 1. Per cert que en el seu expedient figuren no només informes redactats per les autoritats franquistes sinó també per les republicanes.

⁶⁸ No va ser un cas aïllat. Dolors Marín explica, per exemple, com es va organitzar una petita xarxa per tal d'ajudar a fugir d'Alacant els presoners (MARÍN, 2002: 80-83).

⁶⁹ Més detalls de l'exili de Lluís Cano i la seva família al meu llibre *No en van tornar*.

1970. Una altra de les filles, Ángeles (1932), va anar a viure a Veneçuela, cap al 1952 o 1953, quan es va casar amb un català també exiliat, però se'n va tornar a l'Equador al cap de cinc anys i van fixar la residència a Quito, mentre els seus altres germans, Violeta, Eros i Óscar, resideixen a Guayaquil.⁷⁰ Tots ells mantenen la doble nacionalitat.

La germana petita de Lluís, Aurèlia, també va acabar marxant a Amèrica, però en aquest cas a l'Argentina, l'any 1950. En canvi, l'Enric Cano es va quedar a França, on va viure la Segona Guerra Mundial al costat de la seva companya Laura García, a la qual es va unir l'any 1940. Allà ell va treballar de sastre; més tard, tots dos van muntar prop de París la fàbrica de pantalons Cisco.⁷¹ Van tenir tres fills, Eros, Helios i Rubén, que més endavant els van ajudar a la fàbrica, i una filla, Iris, que es va fer metge. L'Enric Cano va morir, cap al 1998, a París, on encara viu la seva companya. També es va quedar molt de temps a França en Joan, què és l'únic dels germans Cano, però, que en algun moment devia tornar a residir a Espanya, ja que està enterrat al País Basc, on fa poc encara vivia la seva filla Nona (els altres dos fills, Manuel i Joan, van morir a prop de París).

Rogeli Martínez Sorroche, germà d'Encarna i María, i la seva companya, l'aragonesa Engràcia Salabert, també van acabar al continent americà, en concret a l'Argentina, l'any 1951 o 1952, procedents de França. Allà en Rogeli va formar la seva petita empresa d'electricitat. Rogeli i Engràcia van tenir dues filles, Àngels i Helena. Rogeli va morir a Tandil, localitat propera a Buenos Aires, en la dècada de 1980.

María Martínez Sorroche i el seu marit, Federico Martínez Pérez, van superar la Segona Guerra Mundial a França, amb alguns ensurts com les tres detencions de Federico per part dels alemanys. Van tenir dos fills, Fredy i Héctor. María i Federico també van intentar seguir els passos dels seus familiars que havien marxat a l'Argentina a principis de la dècada de 1950, però no ho van aconseguir i es van quedar a França fins a la seva mort. Fins a mitjan dècada de 1960, Federico va viure amb la idea de reconquerir Espanya, idea que es va anar esvaint amb els anys. Ell va morir el 1992 mentre María expirava l'any 2010.

Helios Cano, el fill més jove de Lluís Cano, rememora aquesta dispersió i la limitació de l'univers personal que els provocava a l'Equador: "Els records que tinc de quan era petit són de la meua família i algun amic que adoptàvem com a família, com [passa] als immigrants aquí... però vistos d'una altra manera, a veure, entre cometes en ser espanyols i en aquella època, [als autòctons] els semblàvem 'gringos'. Però de dificultats econòmiques, moltíssimes, moltíssimes, fins que no va canviar la 'història'. Quan

⁷⁰ Curiosament, dues descendents de Lluís Cano van guanyar concursos de bellesa a l'Equador. La seva néta Marisol Cano, filla d'Óscar, va ser reina de Guayaquil el 1994 (malauradament va morir ofegada en un accident a la platja el 2002), mentre que la seva besnéta Maria José López Verdú (néta de la seva filla gran, Angelita) va ser miss Equador 1997 i va participar en el concurs de Miss Univers, on va acabar trenta-novena.

⁷¹ En honor de Francisco Sabaté, el Quico, guerriller antifranquista també de l'Hospitalet.

Lluís Cano, segon per l'esquerra, amb compradors nord-americans a la cooperativa cafetera de l'Equador, el gener de 1967.

estàvem nosaltres, no teníem cosins, no teníem tiets, no teníem res, només els meus pares i els germans i res més... I ara vas allà i és impressionant, els meus germans s'han casat, han tingut fills, tenen néts... són 150 cada vegada que es reuneixen! Perquè tenen molt esperit de clan, de família. Sempre que hi ha alguna cosa, sempre estan junts tots".⁷²

Del seu pare Lluís Cano, l'Helios recorda que alternava èpoques de bonança amb d'altres de dificultats econòmiques. Una de les de bonança li permeté a ell anar el 1968 a casa dels seus oncles María i Federico, a França, per estudiar. Respecte al passat que hem tractat aquí, l'Helios explica que el seu pare no acostumava a parlar gaire de la seva experiència política i vital a l'Hospitalet de la Guerra Civil, deia que era una època passada i sembla que tingué clar ben aviat que l'exili era definitiu per a ell, per tant no mostrava gaire nostàlgia per Espanya, si més no, no l'exterioritzava.⁷³ Una de les escasses referències a aquells temps que encara es conserven avui es troba a una carta que va enviar al seu germà Enric l'any 1968, on va escriure això: "*En Hospitalet y en Serón en aquella época actué todo lo humanamente que pude y siempre con el control de la organización*".⁷⁴

⁷² *Op. cit.* nota 7.

⁷³ *Op. cit.* nota 7.

⁷⁴ Informació facilitada per Fredy Martínez, nebot d'Enric Cano.

Lluís Cano no tornaria a Europa fins al 1970, i només de visita a la part de la família que restava a França. Amb el seu fill Helios, que llavors estudiava a París, va anar fins a la frontera de Portbou, però va vigilar prou de no creuar-la per accident. Lluís moriria dos anys després, el 1972, sense haver volgut trepitjar de nou una Espanya governada per Franco. Les seves despulles reposen en un nínxol del cementiri de Guayaquil. Encarna Martínez Sorroche, la companya de Lluís Cano, sí que va tornar de visita a Espanya, a principis de la dècada de 1970, i va recórrer i reconèixer els llocs on havia passat part de la seva joventut. Moriria més tard a Quito, la capital equatoriana, on està sepultada.

BIBLIOGRAFIA

BEEVOR, Antony. *La Guerra Civil Española*. Barcelona: Crítica, 2005.

CAMÓS, Joan. "L'Hospitalet i la immigració. Catalanistes i anarquistes als anys trenta". *Quaderns d'Estudi*, n. 21, març 2009.

CAMPOS, Severino. *Una vida por un ideal. Setenta años de militancia anarcosindicalista y anarquista*. Text inèdit, sense data.

DOMÍNGUEZ, Manuel. "El pistolisme a l'Hospitalet". A *Quaderns d'Estudi*, n. 25, 2011.

GARCÍA OLIVER, Juan. *El eco de los pasos*. París: Ruedo Ibérico, 1978.

GIL, Enric. *No en van tornar. Exili i emigració dels hospitalencs durant la Guerra Civil Espanyola i la postguerra*. L'Hospitalet: CEL'H, 2014.

MARÍN, Dolors. *Clandestinos. El maquis contra el franquismo. 1939-1975*. Barcelona: Plaza y Janés, 2002.

— *Anarquistas. Un siglo de movimiento libertario en España*. Barcelona: Ariel, 2010 (Historia).

MARTÍNEZ SORROCHE, María. *Vida de una vida*. Text inèdit, 2003.

MUNTAÑOLA, Ramon. *Vidal i Barraquer, cardenal de la pau*. Montserrat: PAM, 1976.

PEIRATS, Josep. *Los anarquistas en la crisis política española (1869-1939)*. Buenos Aires: Libros de Anarres, 2006 (Utopía Libertaria) [original del 1964].

— *De mi paso por la vida. Memorias*. Barcelona: Flor del viento, 2009.

RAGUER, Hilari. *Arxiu de l'Església catalana durant la Guerra Civil* (vol. I, juliol-desembre 1936). Barcelona: PAM, 2003.

RIUS, Joan. *Deu anys crucials a l'Hospitalet de Llobregat (1930-1940)*. L'Hospitalet: Ateu de Cultura Popular, 2010. (Medusa; 23)

SANTACANA, Carles. *Victoriosos i derrotats. El franquisme a l'Hospitalet. 1939-1951*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994. (Llorenç Sans; 6)